

Osmanlı İmparatorluğu’nda “Sûrat” Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid

Fatih Yeşil* – Ömer Gezer*

“Je m’enferme chez moi, je lis, je ne m’occupe que d’apprendre par coeur un livre si divin. Mes amis! c’était l’art d’egorger son prochain.”¹

Voltaire, *Tactique et Autres Pieces Fugitives*, Cenevre, 1774, s. 4.

“Sür’atci neferâtının asl-ı tertibleri kal’a muhâfazasıçün olmayub mücerred açıkda tabur cenginde perişânî-yi ‘adâ içün sür’at ile tob-endâzlık ve meydân-ı muhârebede icrâ-yı san’at-ı ateş-feşânlık irâdesine mebnî[dir]”

Sadriazam Halil Hamid Paşa’dan Rumeli Valisi’ne,

27 Mart 1784 TSMA E. 152-64

“Überdies ruht das Zutrauen der Türken nicht auf Disziplin, Ordnung, Kontenance oder Manövrirkunst des Ganzen im Zusammenhang, sondern auf persönliche, individuelle Geschicklichkeit und Bravour.”²

Baron von Kinsky, *Über Türkenkrieg*, Wiener Neustadt: Adam und Kompagnie, 1790, s. 24.

* Hacettepe Üniversitesi.

1 Evime kapanıyorum, okuyorum, tek meşguliyetim böylesine kutsal bir kitabı ezberlemeye çalışmak. Ah dostlarım! Bu [taktik], komşunu boğazlama sanatıymış.

2 Dahası, Türklerin kendilerine güveni, disiplin, düzen, metanet ya da eksiksiz bir bütün olarak manevra sanatına değil, yalnızca kişisel ve şahsi yetenekleriyle cesaretlerine dayanır.

Rapid-Fire Artillery in the Ottoman Empire II (1773-1807): Tactics, Drill, Battlefield Effectiveness and the New Order

Abstract ■ In the Eighteenth Century, fundamental changes in the casting technology influenced the battlefield tactics. Seven Years Wars marked the end of the artillery tactics based on static defense and siege warfare. The Ottoman Army became acquainted with these tactics in Russo-Ottoman War (1768-1774). The humiliating defeat in Kagul caused the Ottoman Army to overhaul its artillery corps and establish rapid-fire artillery. Even though the rapid-fire artillery gunners deserted from the battlefield in their very first battle, the Ottoman government did not abandon the idea of creating an artillery corps which supported cavalry and infantry. To compete with the Russian and Habsburg armies, Ottomans continued to drill the rapid-fire artillery corps and manufacture ammunition for the new type cannons. However, in the Russo-Habsburg-Ottoman war (1787-1792), the performance of rapid-fire artillery corps was, once more, critically inadequate. Needless to say, the problems in manufacturing, transportation, provision and funding were important in this result but these were not indigenous for the Ottoman Army. The re-organization of the artillery corps in general and the integration of rapid-artillery gunners in this new organization was the result of these battlefield lessons. During the reign of Selim III, not only was the organization of the artillery changed, but the casting technology and standards of the cannons were re-arranged in line with the French standards.

Keywords: Rapid-Fire Artillery, Ottoman Wars, Baron de Tott, Halil Hamid Pasha.

Lehistan krizi ve 1768'de başlayan Osmanlı-Rus Harbi'yle birlikte gerilen uluslararası ilişkilerin tozu dumanı arasında Avrupa bir kez daha savaş korkusunu yakından hissetmeye başlamıştı. Aydınlanma'nın önde gelen düşünürlerinden Voltaire, bu sırada Ferney'deki malikânesinde Yedi Yıl Harpleri'nde yaşanan taktik değişimi ve Baron de Tott'un Osmanlıları *aydınlatma* faaliyetlerini değerlendirmeye çalışıyordu. Feldmareşal Johann Reinhard Neipperg (1684-1774) ise Viyana'da, tehdit algısı her geçen gün daha da artan³ Habsburg Cenk Divanı (*Hofkriegsrat*) için, yaklaşık otuz sene önceki harpten alınan dersleri de göz önünde bulundurarak, muhtemel bir Osmanlı harbinde uygulanması gereken taktik formasyon konusunda bir memorandum hazırlamakla meşguldü. Hafif süvarilerin büyük bir ağırlığa sahip olduğu Osmanlı ordusundan çok daha az sayıda seferi kuvveti muharebe alanına sürebilen Habsburgların temel problemi cephe hattının derinliği ve genişliği arasındaki ilişkide gizliydi. Nitekim uzun, fakat birisi ihtiyatta olmak üzere toplam üç saftan (*rank*) oluşan ve fazla derin olmayan Habsburg cephesi (*thin line*), Osmanlı taarruzlarına bir türlü dayanamıyor ve

3 Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797* (Londra: Routledge, 2003), s. 351-352.

yarılıyordu. Montecuccoli ve Prens Eugen, cephe hattının derinliğini azaltıp uzunluğunu artırarak Osmanlı süvarisinin Habsburg birliklerinin yan ve gerisine yapacağı kanat akınlarına çözüm üretmeye çalışmıştı.⁴ Ancak Habsburg süvarisi yine de Osmanlı süvarisiyle başa çıkacak bir etkinliğe sahip değildi. Dolayısıyla problemin temel sebebi, Avrupalı hasımlar karşısında büyük başarı kazanan taktik formasyonun, Osmanlı ordusu karşısında etkisiz kalmasıydı.

a. Hattan Bağımsız Tümenlere: Düzensiz Hasma Karşı Taktik Arayış

Otuz Yıl Harpleri'nde tipik savaş düzeni, sekiz ila on saftan (*rank*) müteşekkil iki veya üç piyade kolu tâbiyesi (kolona/*column*) ve bunların kanatlarında bulunan süvariden oluşuyordu. Piyade kolonasının bir safi tüfeklerini ateşledikten sonra geri çekilerek arkasında hazır bekleyen ikinci safın önünü açıyordu. Avrupa'da, kabağının yapısına atfen salyangoz (İspanyolca *caracol*) Osmanlılarınsa "kat" olarak isimlendirdikleri bu düzen, cephede kesintisiz bir atış imkânı sağlayarak hasım üzerinde ateş üstünlüğü kurulmasına sebep oluyordu.⁵ Silah teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak piyade dörtgenlerindeki saf sayısı, XVIII. yüzyıl başlarında dörde ve daha sonra da üçe düşürülecekti.⁶ Ordu mevcutlarının artışıyla beraber ister istemez cephe hattının gittikçe uzaması anlamına gelen bu değişim, kanatlarda bulunan süvarinin taarruz hedefi ile arasındaki mesafenin uzamasına yol açmıştı. Bu durumun bir diğer sonucu da ilk birkaç atıştan sonra, muharebenin sıcaklığı içerisinde piyade neferlerinin yayılım ateşini bırakarak tek başlarına, kendi tüfek doldurma hızlarının el verdiği serilikte, düzensiz bir biçimde atış yapmaları ve hasım üzerindeki ateş baskısının azalmasıydı. Fakat takılıyken de ateş etmeye imkân veren bilezikli süngünün icadı ile piyadenin cephe taarruzunun daha etkili hale gelmesi bütün problemleri ortadan kaldırmıştı. Kesintisiz ateş

4 Armstrong Starkey, *War in the Age of Enlightenment, 1700-1789* (Londra: Paeger, 2003), s. 179.

5 Zağra Zaimi Ahmed Bey XVIII. yüzyılın ikinci yarısında metristen yapılan kat atışını şöyle tarif etmektedir: "*Metrisde kat tabir olunan budur ki, altı zirâ genişliği olmayan metrisde on adam birbiri ardına durub ilerü duran âdem yassılaya basub tûfeng atub cümlemin ardına gidüb anın ardında[n] öbürü çıkub kezâlik atarak birbiri ardınca atarlar evvel atan tûfengini toldurub yine sıra geldikde atar bu vechle tûfeng atmanın ardı hiç kesilmeyüb ber-karâr atılır eğer düşman hafif olur ise beş kat dahi kifâyet ider*". "Zağra Zâimi Pir Ahmed Beg'in inhâsı" için bkz. *Mecmu'a-yi Vekâyi ve Nizâmât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3381, vr. 31b. Yassıla: Yaklaşık bir insan boyunda derinliğe sahip olan mevzide, ateş edebilmek için oluşturulan basamak.

6 *The Influence of Firearms upon Tactics, Historical and Critical Investigations by an Officer of Superior Rank*, çev. E. H. Wickham (Londra: Henry S. King & Co., 1876), s. 12, 16 ve 23.

desteğiyle yapılan süngü hücumu, disiplinin ve ordu mevcudunun muharebe alanındaki önemini artırırken, aynı problemleri çözmeye çalışan Avrupa orduları içerisinde Habsburgları bir adım öne çıkartıyordu. Örneğin 18 Haziran 1757'de II. Friedrich'in karşısına, üç safı tevzi ettiği ordusuyla çıkan Kont Leopold Joseph von Daun (1705-1766) Kolin'de büyük bir zafer kazanacaktı. Zira daha fazla askere sahip olan Habsburg ordusu, aynı derinliğe sahip Prusya ordusunun kanatlarını kavratabilecek, dolayısıyla yan ve gerisini tehdit edebilecek kadar geniş bir cepheye sahipti.⁷

XVIII. yüzyılın en önemli mareşallerinden birisi olan II. Friedrich karşısında büyük bir başarı kazanan hat düzeni, General Neipperg'e göre "güçlü ve disiplinli hasımlar olan yeniçeriler ve sipahiler" karşısındaki başarısızlığın önde gelen sebeplerindendi. Osmanlı ordusunun üstünlük sebebi olarak görülen süvari taarruzuna karşı önlem olarak 1730'larda cephe hattındaki saf sayısı dörde çıkartılmış olsa da Neipperg'in önerisi, Osmanlı ordusuna karşı önlem almak yerine onun zaaflarından faydalanmayı hedefliyordu. Zira Habsburg Generali'nin gözlemlerine göre Osmanlı ordusu, piyade ve süvari birliklerini kendisine özgü bir organizasyon çerçevesinde, ancak sık, düzensiz ve birbirinden bağımsız kalabalıklar halinde hasım hatlara sevk ediyordu. Alternatif bir planı olmadığı düşünülen Osmanlı ordusunun, cephe hattından taarruza geçen birlikleri hasım hatların herhangi bir noktasında sıklet merkezi kurmak bir tarafa tamamen birbirlerinden bağımsız bir biçimde saldırıyordu. Romalıların kama düzeniyle hiçbir alakası olmayan fakat ilerleyen bir kamayı andıran Osmanlı saldırılarının "vahşi sürü" olarak nitelenmesi tam da bu sebepleydi. Bu bağlamda General Neipperg'e göre, Osmanlılar düzenli formasyonda disiplinli bir taarruzdan haberdar değildi. Dolayısıyla sert bir savunma hattı, kesintisiz bir ateş sağanağı ve mümkünse taarruz eden birliklere karşı kontrmarş icrası Osmanlı taarruzunu bozguna dönüştürecek potansiyele sahipti. Neipperg, ayrıca asıl sonuç yerinde, bir başka ifadeyle nihaî darbenin vurulacağı bölgede daha kuvvetli bulunabilmek ve bu düzen(sizlik) çerçevesinde imkânsız olsa da yoğun taarruzla oluşabilecek sıklet merkezini dağıtabilmek için bir ip misali uzanan cephe hattının birkaç sıralı saftan müteşekkil hat yapısından (*linear formation/ordre mince*) vazgeçmeyi öneriyordu. Otuz Yıl Harpleri'nin kol düzenine (*columnar formation/ordre profonde*) geri dönüş anlamına gelen, birbirinden bağımsız fakat birbirlerini karşılıklı olarak destekleyen büyük taktik dörtgenler (*karre/kale nizâmı*), Osmanlı çarhacılarının üzerinde kuracakları ateş baskısıyla taarruzu püskürtmeyi pekâlâ

7 Christopher Duffy, *Frederick the Great: A Military Life* (Londra: Routledge, 1985), s. 123-125.

başarabilirdi. Habsburg cephesini yarmak veya kanat akını yapmak amacıyla söz konusu taktik dörtgenler arasına girebilecek Osmanlı süvarisi de yoğun ateş altında adeta buharlaşacaktı.⁸ General Neipperg, asıl taarruzun birinci hattaki birliklerin oluşturduğu savunma duvarına çarparak geri dönmesinin B planına sahip olmayan Osmanlı ordusunda var olan düzeni de yok edeceğine ve ardından yapılacak takip harekâtının yaratacağı baskın etkisiyle Osmanlı cephesinin tamamen dağılacağına hükmediyordu.⁹

Sıklet merkezi kurmadan taarruz eden bir hasma karşı yine sıklet merkezi kurmadan yapılacak bir savunmayı öneren bu planı ilk defa Habsburg kurmay heyeti değil, Rusya'nın efsanevi generali Pyotr Rumyantsev (1725-1796) uygulayacaktı. Avrupadaki taktik uygulamaları Rus askerî gereksinimlerine eklektik bir biçimde başarıyla uygulayan Rumyantsev, 1760'ların başlarından itibaren kol düzeninin (*columnar formation/ordre profonde*) saf düzenine (*linear formation/ordre mince*) olan üstünlüğünün önde gelen savunucularından biriydi. Emrindeki birlikleri tümenler halinde tertipleyerek cepheye, birbirlerini destekleyecek biçimde kordona dizilen dörtgen (Rusça *kare*) taşlar misali yerleştirmeyi tercih eden Rumyantsev, tümenleri arasında dengeli bir bağımlılık ilişkisi kurmayı başaracaktı. Böylece bir taktik dörtgenin başarısızlığı tüm ordunun kaderini belirlemeyecek, bir tümenin başarısız saldırısı genel taarruzu büyük bir zaafa uğratmayacaktı. Bunun için Askerî Rönesans'ın önde gelen temsilcilerinden Jean-Charles Folard'ın (1669-1752) Yunan savaş klasiklerinden ödünç aldığı ve "içi boş kare" (*hollow square*)¹⁰ olarak adlandırdığı düzeni hayata geçirecek olan Rumyantsev, kol düzeninin temel zaafı olan ateş yoğunluğunun kaybolmasını da her bir tümenin emrine vereceği hafif "sürat" toplarıyla aşacaktı.¹¹ Topların hasma taarruz eden taktik piyade tümenlerinin emrinde bulunması bir taraftan düşmanı demoralize ederken diğer taraftan da dost birlikler için bir

8 Benzer bir tasvir için bkz. William Deans, *History of the Ottoman Empire* (Londra: A. Fullarton & Co., 1854), s. 166-167.

9 General Neipperg'in memorandumı için bkz. Alexander Balisch, "Infantry Battlefield Tactics in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on European and Turkish Theatres of War: The Austrian Response to Different Conditions," *Studies in History and Politics*, 3 (1983/84), s. 52.

10 *Essay on the Art of War* (Londra: A. Millar, 1761), s. 75 ve William Duane, *The American military library, or, Compendium of the Modern Tactics*, c. I (Philadelphia, 1809), s. 163.

11 Starkey, *War in the Age of Enlightenment*, s. 179; Jeremy Black, *War and the World: Military Power and the Fate of Continents, 1450-2000* (New Haven: Yale University Press, 2000), s. 107-108.

koruma örtüsü sağlıyordu. Rus ordusunda Yedi Yıl Harpleri ve sonrasında hayata geçirilen daimî talim ise ordunun günlük ortalama intikal hızını ve mesafesini artırarak Rumyantsev'in manevraya yeni bir anlam kazandırmasının önünü açacaktı. XVIII. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa'da ikmal rotalarını ve iletişim hatlarını kesmek ve hasım kuvveti çekilmeye zorlamak için kullanılan manevrayı Rus General, muharebe alanında hasma karşı avantaj sağlamak için kullanacaktı. Düşmanın hareket serbestisini kısıtlamak, muharebeyi kendisinin arzu ettiği saha ve şartlar altında kabule zorlamak ve hasmın savaşıma azim ve kararlılığını kırmak Rumyantsev'in yaptığı manevraların temel hedefiydi. Bunun yanı sıra Rumyantsev, muharebe alanında yaptırdığı manevralarla taarruzlarındaki baskın etkisini artırıyordu. Böylece genel olarak kati netice yerinde, savunmacıdan önce sıklet merkezi kuruyor, bir başka ifadeyle cepheyi yarmayı planladığı bölgede hasmından daha çok sayıda askeri ve daha üstün bir ateş gücünü toplamayı başarıyordu. Üstelik bütün bunları yaparken hasmın kanatlarına doğru sevk ettiği taktik tümenleriyle de muhtemel çekilme istikametini kapatıyordu.¹²

Hem Neipperg'in önerisinde hem de Rumyantsev'in uygulamasında taktik dörtgenlerin, saf düzeniyle (*linear formation/ordre mince*) mukayese edildiğinde azalan ateş gücünün artırılmasında topçular kilit bir role sahipti. Her bir taburun işgal ettiği sahayı kontrol etmek ve taarruz istikametini açmak için kullanılan sürat topları¹³ Rus ordusunda bağımsız birlikler olarak değil, piyade tümenlerine eklemlenmiş olarak kullanılmaktaydı.¹⁴ Bu bağlamda topun önemini Rus ordusunda ilk kavrayan General Christoph von Münnich (1683-1767) olmalıdır. 1730'larda yaptığı düzenlemelerle piyade alaylarına tahsis edilen top sayısını iki katına çıkartan Münnich, Rus topçuluğunda yaşanacak daha sonraki gelişmeler için iyi bir zemin hazırlamıştı. 1755'te ilk topçu talimnamesini kaleme alan General Peter Shuvalov (1710-1762), ağırlıklarını azaltacak ve atış süratini artıracak şekilde Rus toplarını yeniden tasarlamıştı.¹⁵ Ancak Rus topçusunun en

12 Bruce W. Menning, "Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century," *War and Society*, 2 (1984), s. 30-32.

13 Henry Knollys, *Elements of Field Artillery* (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1877), s. 120

14 George Nafziger, *Imperial Bayonets: Tactics of the Napoleonic Battery, Battalion and Brigade as Found in Contemporary Regulations* (Londra: Greenhill Books, 1995), s. 273-274.

15 Söz konusu nizâmnâmeye göre, her bir Rus piyade alayının emrinde iki adet 3 funtluk top ve 4 adet 6 funtluk havan bulunuyordu. Süvari alayları ise bir adet 3 funtluk top ve iki adet 6 funtluk havana sahipti. Brian L. Davies, *Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire* (New York: Bloomsbury Publishing, 2016), s. 87.

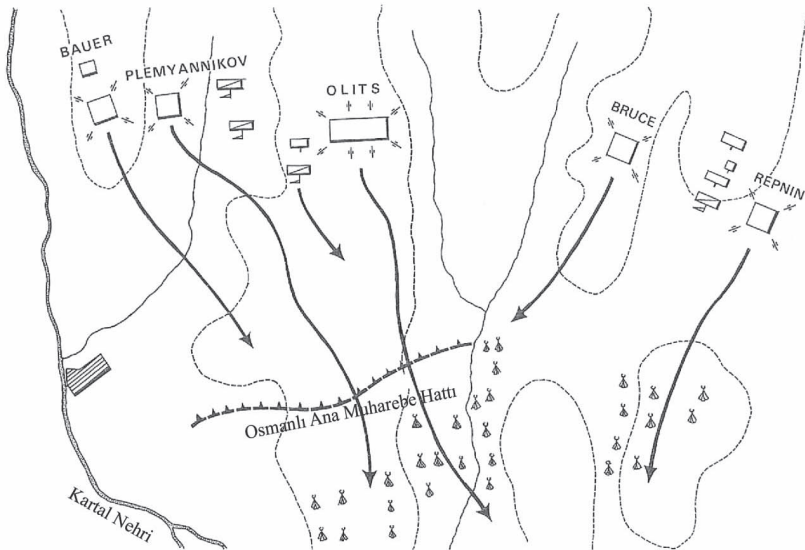
önemli sorunu topların çok yavaş atışa hazır hale getirilmesiydi. Çoğu zaman ikinci bir atış imkânına sahip olmadan hasım süvari tarafından Rus topları ele geçiriliyordu. Shuvalov ve Borozdin'in en önemli başarılarından birisi, en çok da Osmanlı ordusunun yarattığı bu sorunun çözümüne yaptıkları katkıydı. III. Mustafa'nın Baron de Tott'la yaptığı bir sohbet esnasında yakındığı Rus obüslerinin tasarımı da General Shuvalov'a aitti. Her bir atışta 168 adet ikişer onsluk (yaklaşık 57 gr.) kurşun bilyelerini yere paralel bir biçimde fırlatabilen hafif obüslerle beraber top, bir anda saçma fırlatan büyük bir avcı tüfeğine dönüşerek Osmanlı ordusunun en korkulu rüyası haline geliyordu.¹⁶ Baron de Tott'un verdiği bilgiye göre topun çıkardığı yüksek sestten korkup demoralize olan Osmanlı neferleri, piyade tümenlerinin emrine verilmiş olan hızlı doldurulabilir, kolay nişan alınabilir, hafif Rus toplarıyla ve nihayet General Rumyantsev'in devrimsel taktik anlayışıyla ilk kez Kartal'da tanışacaktı.

1770 Temmuz ayı başlarına kadar Prut'un öte yakasında bekleyen General Rumyantsev, İsakçı'da bulunan Tatar Hanı'nın ordusuna yaklaşık 10.000 neferlik ve 30 topluk takviyenin yapıldığı istihbaratı üzerine Hotin Kalesi civarından nehri geçme kararı almıştı. General Rumyantsev'in Han Tepesi önlerine geldiğini fark eden Tatar Hanı ise Falcı yakınlarına çekildi. Savaş söz konusu olduğunda altın değerindeki zamanı, Rus ordusunu Prut Nehri kıyısına sıkıştırmak üzere bölgeye intikal etmek yerine Tuna'nın güneyinde harcamayı tercih eden Sadriazam İvazzade Halil Paşa, Rus General'in önünü kesmek için Abdi Paşa'yı yaklaşık 30.000 kişilik takviye kuvvetle Tatar Hanı'na göndermişti. 7 Temmuz 1770'te bölgedeki Osmanlı askerî gücünü yaklaşık 40.000 nefere ve 50 civarında top ve havana çıkartan bu takviye ile üstünlüğü ele geçirdiğini düşünen Abdi Paşa ve Tatar Hanı üç saatlik bir yürüyüşün ardından, Falcı'ya yerleşmiş bulunan General Rumyantsev'in karşısına çıktı. Bu şartlar altında General Rumyantsev'in takviye beklemek yerine muharebe konusunda aceleci davranmasının ilk sebebi Osmanlı ordusunun sahaya tam olarak yerleşmesini önlemekse, ikinci sebebi de yaptığı hesaba göre elindeki iaşenin 1 Ağustos 1770 günü tükeneyeceği gerçeğiydi. Rus General bir an önce Bender ve İbrail arasındaki kadim askerî yolun emniyetini sağlamak istiyordu. Ancak Larga'da gerçekleşen kısa bir muharebenin ardından Osmanlı birlikleri Rus topçusuna dayanamayarak Kartal sahrasına doğru geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada İsakçı üzerinden Tuna'yı geçerek Kartal sahrasına ulaşan Sadriazam İvazzade Halil Paşa ve Yeniçeri ordusu ise beş saatlik bir intikalin ardından bölgeye

16 Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West: Orgins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800* (Londra: Routledge, 1981), s. 69-70.

gelerek metris kazmaya başlamıştı. Tatar Hanı, Abdi Paşa ve yeniçeri ordusunun birleşmesiyle kuvvet çoğunluğunu ele geçirdiğini düşünen Osmanlı komuta heyeti, "yer götürmez leşker-i İslâm"ın cephede toplandığına inanıyordu. Osmanlı ordusu gerçekten de yaklaşık 26.000 mevcutlu Ruslar karşısında bire beş gibi ezici bir oranda kuvvet çoğunluğuna sahipti.

Devrin askerî gözlemcilerine göre Sadırazam'ın üç tepe ve aralarındaki boğazların yarattığı arazi arızalarının bulunduğu ve sol tarafını Kartal Nehri'nin kestigi bir bölgeye yerleşmesi, sayısal üstünlüğe duyulan güvenin ya da Osmanlı neferlerinin muhtemel fırtına karşı alınan önlemin bir sonucuydu. Osmanlı ordusunun ana muharebe hattının sağ kanadına Abaza Mehmed Paşa, sol kanada ise sekban birlikleriyle Karslızade Hasan Paşa komuta ediyordu. Emirleri altında onar şahi top bulunan paşalardan, cephesinde hiçbir tahkimat yapılmamış olan Abaza Mehmed Paşa en zor durumda oldu. Siperlerle tahkim edilmiş olan bölge de müstahkem olmaktan uzaktı. Ateş sahalarının çakıştırılması için belirli bir açıyla, Osmanlıların tabiriyle mikras/makas tabya olarak hazırlanmamış olan tahkimatlar Rus ordusuna dayanabilecek bir yapıda değildi. Buna karşılık "mürtefi" mahalde" (hâkim mevkide) bulunan Rus birliklerinin çıkış mevzileri wagenburglarla tahkim edilmiş durumdaydı.

Kartal Muharebesi'nde Rus tümenlerinin taarruz istikametlerini gösteren tatbik krokisi.¹⁷

17 Duffy, *Russia's Military Way*, s. 175'den Türkçeleştirilmiştir.

Osmanlı ordusu sahaya yerleşmeye çalışırken General Rumyantsev de ordusunu cepheye tevzi etmekle meşguldü. 1760'ta yürürlüğe giren topçu talimnamesini harfiyen takip ettiği anlaşılan Rus General, sahra topraklarının dörtte üçünü ön cephede bulunan piyade hattına, geri kalanını da ikinci muharebe hattına konuşlandırmıştı. Neferlerini, dördü küçük biri büyük olmak üzere toplam beş taktik tümene ayıran Rus General, bölgedeki hâkim mevkileri Osmanlı ordusundan önce işgal etti. Ordunun sağ kanadında bulunan piyade tümenlerine General Bauer ve General Plemlyannikov komuta ederken, sıklet merkezinin kurulduğu istikamette ilerleyecek büyük tümen General Olits'in idaresindeydi. General Rumyantsev'in planı çerçevesinde, General Bruce'un komutasındaki tümen Osmanlı ordugâhının sağ kanadına taarruz edecekti. General Repnin'in tümeni ise Osmanlı ordusunun muhtemel geri çekilme istikametini kapatarak dağılan neferleri Kartal Nehri istikametinde imha etmekle görevliydi.

1 Ağustos gece 1:00'da intikale başlayan Rus birlikleri henüz gün doğmadan temas hattına ulaşmıştı.¹⁸ Ancak Osmanlı ordusu taarruza geçen Rus tümenlerini topçularla baskı altına almak yerine her zamanki gibi süvarilerle karşılamaya çalıştı. General Olits'in komutasındaki tümene çatan süvarilerin ardından mevzilerinden çıkan piyadelerle beraber Osmanlı topçusu da savaşa dâhil olmuştu. Buna mukabil Rusların, “yek-pâre taburlarıyla bi'l-cümle tob ve humbaraların[1] önüne alub yürü”meye başlaması sonun başlangıcıydı. Piyade tümenlerinin arasına destek birlikleri olarak yerleştirilmiş olan Rus süvarisi bilinçli bir biçimde muharebeye girmiyordu. Fakat General Olits'in komutası altındaki tümenin sol kanadında bulunan Rus hafif piyade birliğinde bulunan keskin nişancılar Osmanlı topçularını tam manasıyla avlıyordu. Rus ordusunun “bir ağızdan ateş-feşânlığa şürû' etmesi” piyade tümenlerine çarpan Osmanlı süvarisinin yaklaşık üç saat süren bir çatışmanın ardından İsmail tarafına firar etmesine sebep oldu.

18 Günümüzdeki gözlem araçlarına sahip olmayan XVIII. yüzyıl orduları için genellikle temas hattı çizgisi yaklaşık olarak 800 metre kabul ediliyordu. Zira düz bir arazide 1600 metre uzaklıkta hasım piyade hattı ancak ufukta ince bir çizgi olarak görülebiliyor, 1200 metreden hasım piyadenin formasyonu ve gücü tahmin edilebiliyor, 800 metreden itibaren insanların hareketleri görülebilir bir nitelik kazanıyor, 540 metrede hasım hatlar arasındaki boşluklar ve dolayısıyla hasım gücün sayısı onaylanabilir hale geliyordu. Karşıda bulunan gücün dost ya da hasım olduğu ancak 400 metre uzaklıktan üniformaların seçilmeye başlanmasıyla kesin bir biçimde tespit edilebiliyordu. Muharebe başladığında ise top ve tüfeklerin çıkardığı barut dumanı görüşü iyice düşürürken, ses altı hızda ilerleyen gülle ve şarapnellerin güçlü ıslığı ortalığı cehenneme çeviriyordu. Anthony L. Dawson, Paul L. Dawson, Stephen Summerfield, *Napoleonic Artillery* (Wiltshire: Crowood Press, 2007), s. 233.

Osmanlı cephe hattında halen Rus birliklerine karşı koyabilecek kuvvette nefer bulunmaktaydı. Bu noktada asıl taarruz istikametini anlayarak atışlarını General Olits'in tümenine yoğunlaştıran Osmanlı topçusuyla karşı karşıya kalan General Rumyantsev, olabildiğince hızlı bir biçimde yeniçerilerin tuttuğu Osmanlı ana muharebe hattını yarma emri verdi. Taktik tümenlerle hareket eden Rus topçularının, önce dane (*solid*) ve yakın mesafeye girildiğinde peşrev (*canister*) mermileriyle Osmanlı ana muharebe hattını dövmeye başlamasının ardından, mevzilerinden çıkan yeniçeriler Rus ordusunun sağ kanadına doğru hücum etti. Büyük bir kuvvet çoğunluğuyla hâkim mevkiden yapılan yeniçeri taarruzunun geç fark edilmesi General Plemlyannikov komutasındaki tümenin düzenini bozmuştu. Aslında Rus sağ kanadının merkezini tutan tümenin dengesinin bozulması ordunun genel durumunu etkileyecek bir gelişmeydi. Buna rağmen General Olits'in desteği, General Plemlyannikov'a toparlanmak için gereken süreyi kazandırdı. Yaptığı manevrayla muallem neferlerinin cephesini bir anda sağ kanada çeviren General Olits, yeniçeriler üzerine açtığı topçu ateşinin ardından piyadesinin süngü hücumuyla Osmanlı birliklerini dağıtmayı başarmıştı. İki Rus tümeni arasına giren yeniçerilerin dağıldığını ve Rus birliklerinin ordugâha iyice yaklaştığını gören mevzideki Osmanlı neferleri savaşmak yerine genel olarak firarı tercih edecekti. Siperlerini terk eden Osmanlı askerleri bu noktada cephe hattının sağ kanat gerisine sarkan General Reprin'in tümeninde bulunan topçuların hedefi haline gelmişti. Manzara, Osmanlı ordusu açısından korkunçtu. Düzensiz çekilmenin ardından nehirde boğulanlar da dâhil edildiğinde korkunç rakamlara çıkan ölü ve yaralı sayısının büyüklüğü bir tarafa, General Rumyantsev, Osmanlı ordusunun tüm ağırlıkları, sancakları hatta mühimme defterinin yanı sıra 120 şahi, 5 balyemez ve 8 havan topunu, mühimmatlarıyla beraber ele geçirmişti.¹⁹ 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, gerçekten de "Rumyantsev'in Savaşı"ydı.

Osmanlı idaresi muharebenin kaybını Rus ordusunun ateş gücünün üstünlüğüne ve bu üstünlüğü de hafif topların sağladığı avantaja ve Rus

19 Kartal Muharebesi konusunda bkz. Muharrem Saffet Çalışkan, "(Vekayinüvis) Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)" (doktora tezi), Marmara Üniversitesi, 2010, s. 143-145; Georg Heinrich von Berenhorst, *Betrachtungen über die Kriegskunst* (Leipzig: Gerhard Fleischer, 1827), s. 402 vd.; Freiherr von Valentini, *Die Lehre vom Krieg*, c. III: *Der Türkenkrieg* (Berlin: Boike, 1833), s. 16-17; *Etwas über den Türkenkrieg* (Viyana: 1789), s. 18-19 ve 22; Richard Ungermann, *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774* (Viyana: Wilhelm Braumüller, 1906), s. 101 vd.; Duffy, *Russia's Military Way*, s. 170-171 ve 175; Virginia Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged* (Londra: Longman, 2007), s. 154 ve Davies, *Russo-Turkish War*, s. 103-104 ve 144-146.

topçusunun maharetine bağlamıştı. Rus ordusuyla başa çıkabilecek hafif toplar ve bu topları kullanabilecek topçu birliği olmaksızın muharebe kazanmanın imkânsızlığını anlayan Bab-ı Ali'nin, Baron de Tott'u İstanbul'da istihdam etmesi bu farkındalığın sonucuydu. Osmanlı başkentinde önce top dökümü, ardından da talim konusunda çalışmaya başlayan Baron de Tott, devam eden sefer için öncelikli olarak 50 neferden oluşan bir süratçi birliği yetiştirmeyi başarmıştı. 1773 yılı Mart ayı sonlarında, deniz yoluyla Varna'ya ulaşan süratçi neferatı, Topçu Ocağı Atık Serdengeçti Ağası Mustafa Ağa'nın komutasına verilmişti.²⁰ Bu ilk birliğin muharebe performansı konusunda belgeler suskun olsa da yaklaşık bir sene sonra, bu sefer Süratçi Ocağı Ağası Salih Bey'in başbuğluğunda gönderilen süratçilerin akıbeti konusunda bilgiye ulaşmak mümkündür.²¹ Osmanlı yönetimi söz konusu neferleri, İstanbul'da yapılan talimler sırasında ve cepheye gitmeden evvel her fırsatta taltif etmeye çalışarak oldukça cömert davranmaktaydı.²² Buna mukabil cepheye gönderilen toplam 243 nefer süratçi, taltif ve bahşişlerin kesilmemesine rağmen kendilerinden beklenen performansı hiçbir zaman gösteremeyecekti.²³ Nitekim Reisülküttap Abdürrezzak Efendi'nin komutasında Kozluca'da istihdam edilen süratçiler ilk muharebe deneyimlerini, 9-10 Haziran 1774'te General Alexander Suvorov (1729-1800) komutasındaki yaklaşık 15.000 mevcutlu Rus ordusu karşısında yaşayacaktı. Çoğunluğu ücretli askerlerden oluşan yaklaşık 25.000 kişilik Osmanlı kuvvetine refakat eden süratçiler, Rus topçusunun hızı ve piyadesinin süngü hücumu karşısında hiçbir varlık gösterememiş, Rus piyade taburlarının yoğun ateşi altında, kendilerine topları çekmesi için verilen atlara binerek firar etmişlerdir.²⁴

20 Süratçileri teşvik ve diğer neferleri tergib için 50 nefer süratçiye verilen çadır, çerge, kenef, garar, tencere, sahan, karavana, kevgir, kepçe, maşrapa, kazan, sofrası, kaşık, kilim ve saire için bkz. BOA, C.AS., 15612. Bu konuda ayrıca bkz. BOA, C.AS., 12895; 20344; 29671; 29731 ve 47853.

21 BOA, C.AS., 31726; 50871.

22 Salih Bey'e sefer hazırlıkları için yapılan ödemeler için bkz. BOA, C.AS., 17796. Neferler için yapılan üniforma harcamaları konusunda ayrıca bkz. C.AS., 53097.

23 Cepheye 15 sürat topuyla beraber 30 arabakeşan nefer, 5 saka, 29 usta, 29 tomarcı, 29 hartuççu, 29 falyacı ve 87 bayağı nefer gönderilmişti. Bu konuda bkz. BOA, Maliyeden Müdevver (MAD.), 4844, s. 15; 26-27 ve BOA, C.AS., 13525; 32065; 35517; 51228 ve 53510.

24 Süratçiler, "hîn-i mukâbelede fi'l-asl ta'lîm itdikleri fenn-i mezkûru edâya muvaffak olamadığından başka ma'îyyetlerinde olan toplara koşturulan bargirlerin takımlarını kat' ve topları tevkîf ve kendüleri top bargirlerine süvâr ve her biri bir mahalle firâr" etmiştir.

b. Fenn-i Sürati Talim Etmek: Rus Ordusuna Karşı Taktik Arayış

Muharebe meydanında alınan başarısız sonuca aldırış etmeyen I. Abdülhamid süratçilerden vazgeçmemiştir. "Dâimâ ve müstemirren ta'lîm-i fenn-i sür'at eylemeleri için" tahrir edilen²⁵ yeni neferlerin perşembe günleri Sadabad ve pazartesileri de Beyoğlu'nda yaptıkları talimleri izlemeye gitmesi ve sık sık sadriazamlarından bu konuda bilgi istemesi Padişah'ın sürat toparlarının önemini kavradığına işaret etmektedir.²⁶ Zira I. Abdülhamid'e göre "elbette her marifet tahsîli ta'lîme muhtâcdı" ve süratçilerin maharetleri zaman içerisinde düşmana galip olacaktı.²⁷ Aslında Osmanlı idaresi bu bilince I. Abdülhamid'den önce de sahipti. Örneğin 1772'de cephede topçuları denetleyen Sadriazam Muhsinzade Mehmet Paşa, neferlerin ancak dördüncü atışta hedefi vurmalarının ardından günlük talime başlanması emrini vermişti. Ancak devrin vakanüvisi Enveri Sadullah Efendi talimin, topçu atışlarını geliştirdiğini belirtse de Osmanlı ordusu 1774'te yenilgiyi kabullenmek zorunda kalacaktı.²⁸

Muhsinzade Mehmet Paşa cephedeki Osmanlı topçularına talim yaptırırken, İstanbul'da da Baron de Tott, aynı dönemde elli öğrencisine, çağdaş teknolojinin ürünü olan toparın nasıl daha hızlı doldurulacağını ve bunlarla nasıl isabetli atış yapılacağını öğretmeye çalışıyordu. Talimi izleyen Osmanlı idare heyeti Baron de Tott'un domuz kılından ürettiği harbilerden pek hoşlanmamış olsa da topçuların bir dakikada beş atış yapmalarından oldukça memnun kalmıştır. Elde edilen bu başarı, aynı dönemde Habsburgların St. Petersburg'daki askerî ataşesinin verdiği bilgi ışığında Rus topçularının yanına yaklaşmasa da süratçi birliğinin kurulmasına zemin hazırlamaya yetti.²⁹ Neferleri "daha az vahşi yöntemlerle, Avrupai usulde disipline ettiğini" belirten Baron de Tott'un verdiği bilgilerin dışında bu dönemde yapılan süratçi talimi konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Avrupa'da saat zamanının doğal zamana galebe çalması olarak kabul edilen kronometreli atış talimlerini Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa Sadabad'da süratçi neferlerinin yaptığını söylemek mümkündür.

Çalışkan, "Enveri Sadullah Efendi", s. 465; Davies, *Russo-Turkish War*, s. 202-203; BOA, C.A.S., 31517 ve BOA, MAD., 4844, s. 32.

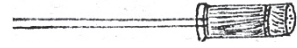
25 BOA, C.A.S., 25731.

26 BOA, C.A.S., 905, 1065, 7711, 8819, 33115, 43922 ve BOA, A.E., SABH.I, 237, 1078.

27 BOA, A.E., SABH.I, 684.

28 Aksan, s. 201.

29 Duffy, *Russia's Military Way*, s. 67 ve Davies, *Russo-Turkish War*, s. 91.

Baron de Tott tarafından yapılan fırça ve tomar tasvirleri.³⁰

Baron de Tott'un uyguladığı talim rejiminde topların nasıl atışa hazır hale getirildiğine dair de kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu sırada Avrupa ordularında yürürlükte olan standart talimnameler, 1783 tarihli Süratçı Ocağı talimnamesi ve 1780'lerin sonlarında kaleme alınmış olduğu anlaşılan bir Osmanlı topçu talimnamesi bu konuda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre top ustasının (fırkabaşı) nezaretinde talim alanına çıkan top mürettebatı/müteallimler, öncelikle topların arkasında "saf bağlıyordu". Talimhane nazırının emriyle topların başına geçen mürettebattan, namlunun sağında bulunan tomarcı (harbici) ve yamağı, namluya "süpürgeyi [*scraper rammer*] urub tomarı sıkılamaktan" soldaki hartuççu da "hartuşu"³¹ ve gülleyi" namluya yerleştirmekten sorumluydu. Hartucu ve gülleyi hartuççuya, falya tenekesi ve ağzotunu/fünye falyacıya, mehtabı³²

30 Mustafa İbn İbrahim, *Fenn-i Humbara: Humbara ve Ateşli Silahlar*, haz. Salim Aydüz, Şamil Çan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), s. 55.

31 Hartuç/hartuş: Topların ateşlenmesinde kullanılan bir atımlık barut keseleri. 1 ½ kıyyelik (=4 funt) sürat toplarının, gülleli hartuçları 250 dirhem (yaklaşık 800 gr.) ve salkım hartuçları 200 dirhem (yaklaşık 640 gr.) barut ihtiva ederken, bir kıyyelik sürat toplarının gülleli hartuçları 180 dirhem (yaklaşık 576 gr.) ve salkım hartuçları 150 dirhem (480 gr.) barut ihtiva etmekteydi. Bibliothèque Nationale de France, Suppl.-Turc no: 224, vr. 7b. Sürat Topçuları risalesinin/talimnamesinin bir diğer nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kitaplığında Y/179 numara ile kayıtlıdır. Bu iki nüshanın yanı sıra talimnamenin bir başka versiyonunu Enveri Sadullah Efendi Vekayinamesi'nin ikinci cildinde bulmak mümkündür. Hikmet Çiçek, "Vekâyi'nüvis Sadullah Enveri Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)" (doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, 2018, s. 1071-1083.

32 Osmanlı topçuları mehtabı hem ateşleme çubuğu anlamında hem de havan bombası manasında kullanılmaktaydı. Ateşleme çubuğu olan mehtabı hazırlamak için bir kıyye güherçile, yarım kıyye kükürt, yüz dirhem barut ve yeteri kadar yumurta akı gerekiyordu. Söz konusu malzemeler öncelikle ezilerek iyice karıştırılmaktaydı. Daha sonra bir çubuğa sarılarak elde edilen ve içi boş bir silindiri andıran kâğıt hazineye malzemelerin sıkı bir biçimde doldurulmasıyla mehtap kullanıma hazır hale geliyordu. Yaklaşık yedi kilogram ağırlığındaki havan bombasının bileşenleri ise barut, kükürt, çamsakızı, nef tıyağı, kral suyu ve kâfirundu. Havan mehtabını hazırlamak için öncelikle barut, kükürt, kral suyu ve kâfirun iyi bir şekilde ezilerek karıştırıldıktan sonra seyrek bir elekten geçiriliyordu. Ardından nef tıyağı ve çamsakızıyla beraber diğer bileşenler kaynatılıyordu. Daha sonra küçükçe (sagır) bir kaba doldurulan malzemelerin içine tıpa yerleştirilerek kabın etrafı bir parça meşinle kapatılıyordu. Açılmaması için de meşin "ufacık çivilerle" kaba "mıhlaniyordu". Kabın ağzına şapka örülerek bunun ziftle sabitlenmesiyle havan mehtabı kullanıma hazır hale

(*porte-feu/portfire*) da top ustasına/fişengciye yetiştiren çantacı ve yamakları da bu sırada yerlerini alıyordu. Topun hangi mühimmatla doldurulacağını ve doldurma hızının top ustası tarafından bildirilmesinin ardından namlu, süpürge ile harbilerek temizleniyordu.³³ Tomarcı tarafından top temizlenip hartuççu gülleyi ve hartucu namluya yerleştirdikten sonra iğneyle delinen falya tenekesi ve ağızotu da havalandırma şaftına konuyordu. Bunlar yapılırken de topun sağında bulunan çantacı yamağı top ustasının nişan alabilmesi için "top tahtasını" (nişangah) açıyor ve eğer gerekiyorsa diğer taraftaki çantacı yamağının yardımıyla hedefe göre topun yüksekliğini ayarlıyordu. Fişengci olarak görev yapan top ustasının, zemine yanar biçimde dikilen fitilden (ateşleme çubuğu/*boute-feu/linstock*) maşayla (çatal/*fork*) tuttuğu mehtap aracılığıyla aldığı ateşle ağız otunu yakması topun boşalmasından önce yapılan son işlemdi. Osmanlı topçularının 1788 Rus-Habsburg Harbi öncesinde yapmaktan imtina ettikleri anlaşılrsa³⁴ da

geliyordu. Süratçi Ocağı talimnamesinde, bunlara benzer bir biçimde, yaklaşık on sekiz kilogram gelen "def'-i paçavra [carcass] eczâsı" ve hazırlanışı, "falya tenekesine eczâ vaz'ı" da tasvir edilmektedir. Bibliothèque Nationale de France (BNF), Suppl.-Turc no: 224, vr. 2b-4a, 7b ve Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kitaplığı, no: Y/179, vr. 1-2. Benzer bir biçimde havan mühimmatının hazırlanışını tasvir eden, Baron de Tott'un Ok Meydanı'nda yaptığı gösterilerden sonra kaleme alınmış olan bir eser için ayrıca bkz. Mustafa İbn İbrahim, *Fenn-i Humbara*, s. özellikle 82 vd. Kral suyu: Latincesi *Acqua Regia* olup nitrik asit ile hidroklorik asitin karışımıyla hazırlanan kral suyu platin ve altın gibi değerli metallerin çözülmesinde de kullanıldığından altın suyu olarak da bilinir.

33 Harbileme yapılırken daha önceki atışlardan namlu içerisinde kalan barutun, harbi ve namlu arasındaki sürtünmenin etkisiyle alev alması ciddi bir tehlike arz etmekteydi. Her ne kadar Osmanlı topçusunun bu duruma karşı önlem aldığına dair bir ipucu bulunmasa da Avrupalı meslektaşları, namlu içerisinde çıkabilecek muhtemel bir yangını önlemek için, namluya hava girişini engellemeye çalışıyordu. Bu amaçla ağızotunun konacağı namlunun arka tarafında yer alan havalandırma şaftı, içi at kılıyla doldurulmuş tavşanayağından üretilen, sağ orta ve yüzük parmağına geçirilen bir çeşit eldivenle (*thumb-stall*) kapatılıyordu. Dawson, Dawson, Summerfield, *Napoleonic Artillery*, s. 24.

34 İstanbul'da bulunduğu esnada St. Remy'nin nezaretinde Sadabad'da yapılan talimi, Süratçi Nazırı Mustafa Reşid Efendi ve Humbaracıbaşı Mustafa Ağa (Campell) ile beraber izleme fırsatı yakalayan General Miranda, topların ateşlenmesi konusunda şunları söylemektedir: "Burada [Sadabad] ayarları bozuk havan [obüs] toplarından oluşan bir batarya bulunuyor. İdare edecek kadar isabetli birkaç atış yaptılar. Son derece kötü sathlara yerleştirilmiş berbat, panelli ve tekerlekli kundaklar üzerine oturtulmuş on ikilik bazı [balyemez?] toplarla da birkaç atış yaptılar. İngiliz malı iki coronade [?] ve önlerinde duran topçu taburu da Avrupa usulünde atış yaptılar, isabet oranları fena değildi ancak iki önemli kusurları var: Birincisi, hedef ufuk çizgisinin elli yarıdan daha fazla üzerinde bulunan bir tepede yer alıyordu, dolayısıyla ancak ilk atışta nişan alma imkânı bulunuyordu. Daha sonra atılan mermiler, top

boşalmanın ardından tepme etkisiyle yeri değişen topun, solda ve sağda bulunan neferler tarafından eski yerine taşınması gerekliydi. Bunun yanı sıra topla kısa süre içerisinde birden fazla atış yapılması dolayısıyla namlunun fazla ısınarak şişmesini önlemek için iki atışta bir defa ucunda, çoğunlukla koyun derisinden üretilen sünger bulunan harbi (*mob/sponge rammer*), tomarcının yanında bulunan kovadaki sirkeye, eğer bulunamazsa idrara (bevl), o da bulunamaz ise suya batırıldıktan sonra namluya sokuluyordu.³⁵

Bu karmaşık prosedürü dakikada en az beş kere tekrarlayabilen süratçilerin kendilerini daha da geliştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, bu konuda I. Abdülhamid'e verilen bir arza göre Sadriazam'ın hazır bulunduğu bir talim sırasında süratçi neferleri, dakikada beşer kez gülle ile atış yaparak her birini hedefe isabet ettirmeyi başarmışlardı. Öyle ki, süratçiler balyemezlerle ve havanlarla yaptıkları atışlarda da başarı kazanmışlardı.³⁶ Ancak çağdaş Avrupa askerî literatürünün ve süratçi talimnamesinin de altını çizdiği şekilde “topu silerek ve nişana dikkat olunarak ve düşmana isabet ettirerek” topun dakikada beş kez atılması yeterliydi. Nitekim özellikle on atımın üzerine çıkan hızlarda top ustaları, “aceleden topun silinmesine ve nişan alınmasına bakmayub” hem silahın zarar görmesine hem de atışların isabet oranının düşmesine sebep oluyordu.³⁷ Baron de Tott'un, hızlı hareket edebilmeleri için Osmanlı ordusunun hafif piyade birlikleri olarak da görülebilecek Arnavutların kıyafetlerinden esinlenerek, talime uygun üniformalar giydirdiği süratçiler, sadece top talimi yapmıyordu. Bunun yanı sıra genel olarak Avrupa'daki topçu birliklerinde gözlemlendiği üzere muharebe sırasında topun atış mesafesinden daha da yakına gelerek top mürettebatına tehdit oluşturabilecek hasım

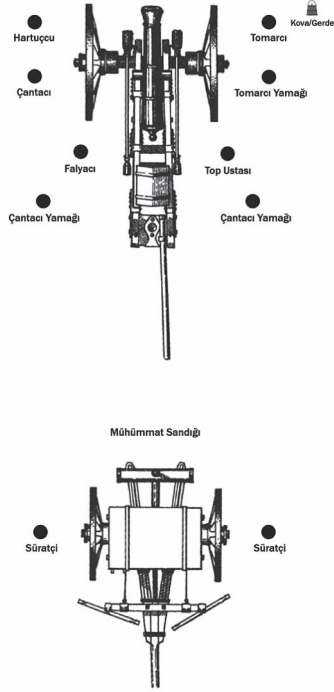
geri teptikten sonra nasıl kalırsa o yöne gidiyor. Bu düşüncelerimi bay St. Remy'e aktardım, bana Türklerin böyle istediklerini söyledi.” *Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye Anıları*, çev. M. N. Kutlu (Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2004), s. 76. 1780'lerin sonunda yayımlanan Osmanlı topçu talimnamesinde, top tekerleklerinin yanında bulunan neferlerin görevi, tepme etkisiyle yeri değişen topu tekrar eski yerine taşımaktı. *Hatt-ı Hümayûn ve Tahrir Sûretleri*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜKTB), no: TY 6975, vr. 71a-72a

35 *Hatt-ı Hümayûn ve Tahrir Sûretleri*, vr. 71a-72a; Bibliothèque Nationale de France, Suppl.-Turc no: 224 ve Dawson, Dawson, Summerfield, *Napoleonic Artillery*, s. 23 vd.

36 BOA, A.E., SABH.I, 684. 1792 Temmuzu'na ait bir kayda göre kırk dört günlük süre zarfında Sadabad'da haftada iki gün yapılan sürat topu taliminde neferler toplam 154 kez balyemezlerle ve 650 kez de sürat topuyla ateş etmişlerdi. Dolayısıyla her bir talim gününde süratçiler ortalama yaklaşık 12 defa balyemez topuyla ve yine ortalama yaklaşık 54 kez sürat topuyla hedefe ateş etmişti. BOA, C.AS., 17566; 29156 ve 50096.

37 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 11b. Knollys, *Elements of Field Artillery*, s. 106.

süvari saldırılarından korunmak için tüfek talimi de günlük eğitimin bir parçasıydı. Osmanlı neferlerinin pek hoşuna gitmese de henüz icat edilmiş olan süngülerin kullanıldığı tüfek talimlerinin yapılmasını I. Abdülhamid de destekliyordu.³⁸

Sürat topu mürettebatının silah başındaki pozisyonları.

Gösterdiği başarı dolayısıyla Padişah'ın takdirini kazanan Baron de Tott'un³⁹ İstanbul'dan ayrılmasından sonra süratçilerin talimleri konusundaki en önemli atılım Halil Hamid Paşa'nın sadaretinde gerçekleşmiştir. Hatta Halil Hamid Paşa bu konuda bir risale kaleme aldtırarak, gece ve gündüz "tahkik ve müzakere" olunması amacıyla başkentteki ve taşradaki süratçı kışlalarına göndermişti. Süratçilerin sefer sırasında ya da serasker emrine verildiklerinde yanlarına almaları gereken mühimmat miktarını standardize eden risale, cebehane arabalarına ve top

38 Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott*, c. II (Londra: G. G. J. and J. Robinson, 1785), s. 85 vd.; 91, 97, 137-139; BOA, A.E., SABH.I, 684 ve Mustafa Kaçar, "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)," *Yeni Türkiye*, 31 (2000), s. 648.

39 1775 Mayıs ayı sonlarında Baron de Tott'a verilen 600 guruşluk samur kürk için bkz. BOA, A.E., SABH.I, 19581.

arabasının bir parçası olan cebehane sandığına (sandık/şason/*limber box/caisson*) konulması gereken mühimmat sayısını da belirlemişti.⁴⁰ Top ve mühimmatın intikal esnasında zarar görmemesi için cebehane arabasının hangi gözlerine hangi mühimmatın nasıl yerleştirilmesi gerektiğini de tek tek anlatan risale, mühimmatın nasıl hazırlanması gerektiğini⁴¹ ve kullanılan malzemelerin evsafını⁴² en ince ayrıntısına kadar okurlarına tasvir ediyordu

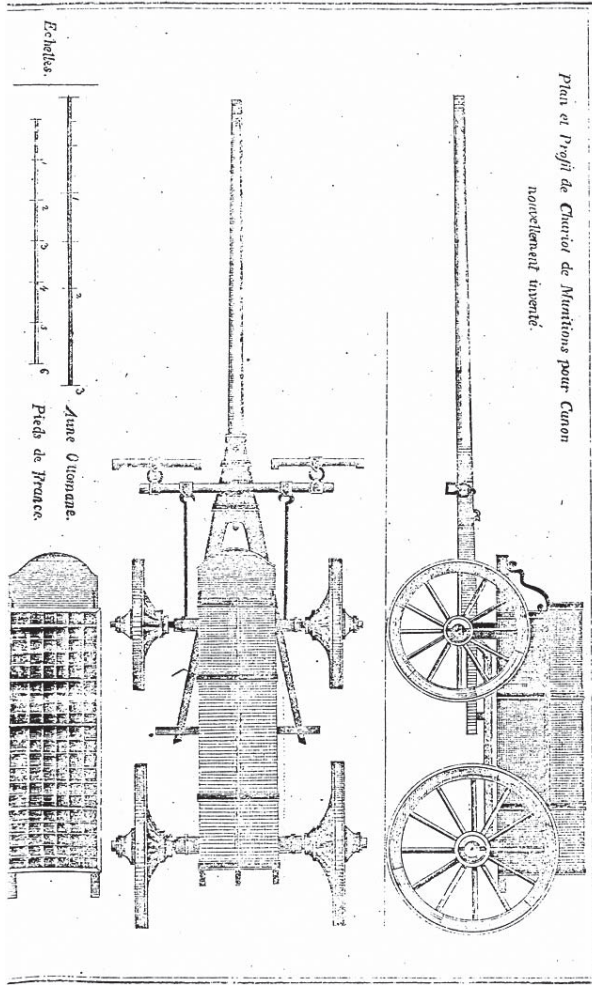
Risale sadece sürat toplarının mühimmatlarıyla ilgili bilgiler içermiyordu. Nitekim top mürettebatının görev ve sorumlulukları da risalenin ele aldığı bir diğer önemli konudur. Buna göre on neferden müteşekkil olan top mürettebatının başında bir top ustası bulunuyordu. Usta, topun doğru bir biçimde ateşlenmesinden ve geri kalan dokuz neferi idare etmekten sorumluydu. Bu bağlamda topun atışa hazır hale getirilmesi için gerekli olan tomarcı, tomarcı yamağı, hartuççu, çantacı, iki çantacı yamağı ve falyacı olarak tayin ettiği süratçilerin dışında kalan iki neferi, usta istediği hizmette kullanmakta özgürdü. Muharebe alanına intikal sırasında süratçilerin uyması gereken kurallar da risalede tüm ayrıntısıyla tasvir edilmişti. Buna göre muharebe alanına beş konak kala top ustası, sarılmış fitil ağacı ve mehtap maşası ile çantasını, falyacı falya çantasını bellerine bağlamakla yükümlüydü. Tomarcı ve yamağı ile hartuççu da

40 Buna göre muharebeye giderken her bir sürat topu için cebehane arabasına 500 adet şali hartuç kesesi, 400 adet gülle, 400 adet gülle zarfı (plastorya/plastorpa/plaster: Güllenin ateşleme sırasında zarar görmemesi için hartuçla arasına yerleştirilen zarf), 100 adet sarılmış salkım peşrevi (*canister*), 1200 adet falya tenekesi, 100 adet mehtap, 3 vukıyye fitil-i Mısri, 4 kayış yaya koşumu, 7 adet eğri tomar (*harbi/bent rammer*), bir adet mehtap maşası, 1 adet fitil ağacı, 5 adet sünger, 3 adet hartuç çantası, 1 adet falya çantası, 1 adet mehtap çantası, mühimmat yapımında kullanmak için yarım kıyye kınab (ince sicim), tomarları/harbileri bağlamak için bir çift ip, 1 adet gerdel/kova, 1 adet pay-ı hınzır (domuz ayağı ya da maşal/*worm*: Top namlusu içinde kalan gülle veya hartucun çıkartılmasında kullanılan vidalı mengene) ve 3 adet iğne konuyordu. Muharebeden hemen önce 500 atımlık hartuçların 155'ine gülle ve 30 adedine de salkım peşrev mermisi bağlanıyordu. Cebehane sandığında ise 10 adet hartuç, 200 falya tenekesi, 20 adet mehtap, bir miktar fitil-i Mısri, bir adet falya iğnesi ve 2 adet sünger bulunuyordu. BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 1b-2a. Sürat topları için gerekli mühimmat listesi konusunda ayrıca bkz. BOA, C.A.S., 5417; 15161 ve 29300. Avrupa ordularında kullanılan cebehane arabalarında bulunan mühimmatın envanteri için ayrıca bkz. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 265 ve Ralph Willet Adye, *Bombardier and Pocket Gunner* (Boston: E. Larkin, 1804), s. 11 vd.

41 Örneğin humbara eczasının terkihi için bkz. BNF, Suppl.-Turc 224, vr. 3a-4a.

42 Örneğin: "Arak [ispirto] keskin midir değil midir tecrübesi budur: Bir kaşık içine bir miktar barut üzerine bir miktar arak koya ve araka şem'a [fitil mumu] ile ateş eyleye, arak yanarak dökünüb barut patlar ise arak keskindir, her eczaya el verir." BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 4a-b

birer adet yaya koşumunu boyunlarına takıyordu. Dördüncü yaya koşumunu ve çantasını alan çantacıyla beraber yamakları da hartuç çantalarını boyunlarına bağlıyordu. Hartuçların bir kısmı da bu sırada kullanıma hazır hale getiriliyordu. İntikale başlanmadan önce ayrıca her bir topa üç adet harbi ve bir adet manivela bağlanıyor ve sirke dolu bir kova asılıyordu.⁴³

Nizâm-ı Cedid devrinde kullanılan mühimmat arabası.⁴⁴

43 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 4b.

44 Kemal Beydilli, İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dair Eseri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), s. 186.

Topların cephe hattında konuşlandırılacakları yerlere karar vermek zabitanın görevleri arasında olsa da konuşlandırılmış sürat toplarının yerleşim düzeni topçuların sorumluluğundaydı. Yedi ila sekiz sürat topunu bir batarya⁴⁵ olarak kabul eden talimnameye göre top sayısının yetersiz kaldığı durumlarda dört topla da bir batarya oluşturulabilmekteydi. Sürat topları cephe hattına tevzi edilirken, top sayısı göz önünde bulundurularak bir kısmı serasker paşa çadırı yanında ihtiyat olarak bekletiliyordu. “Düşmanın bir bölüğü top olmayan bir mahalle hücum ederse” ihtiyatta bekleyen süratçiler derhal o bölgeye intikal etmeliydi.⁴⁶ Cepheye on beşer adım aralıklarla⁴⁷ yerleştirilen toplardan oluşan bataryanın başında ve sonunda bulunan iki topun, “hem önünden gelen düşmana ve hem sağından ve solundan gelen düşmana rahne” edebilmesi için “mikrasvâri” (makas şeklinde) yerleştirilmesi de topçuların sorumluluğundaydı.⁴⁸ Bu yerleşim düzeninde her bir topa ait arabalar, topların ön tekerlekleriyle aynı hızda ve elli adım gerisinde, atları koşulu olarak bekliyordu.⁴⁹ Her bir topun yanında iki adet fitilin yakılmış halde bulunması da fenn-i süratle ateş etmek için alınması gereken bir tedbirdi. Süratçilerin emniyetinin sağlanmasına yönelik bir diğer tedbir de topların cephe hattına yerleştirilmeden önce doldurulmamasıydı. Cepheye yapılan intikaller sırasında, namlunun esnekliğini artırmak için topların ısıtılarak tavllanması da yine top ustalarının sorumluluğundaydı. Ancak talimname tavlama işlemi sırasında “etrafta olan cebehane sandıklarına ziyadesiyle mukayyed olunmasını” da emrediyordu.⁵⁰

Muharebe esnasında piyade kuvveti olarak kullanılan yeniçeriler taarruza kalktığında, süratçiler yaya koşumlarıyla toplarını çekerek onları takip etmekle

45 Çağdaş Avrupa ordularında da bir top bataryası sekiz toptan müteşekkildi. Yaklaşık 13 metrelik boşluklarla yan yana dizilen toplardan müteşekkil bir bataryanın uzunluğu yaklaşık 110 metre civarındaydı. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 266.

46 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 6b.

47 Çağdaş Avrupa ordularında bataryaların aynı hat üzerine yerleştirilmemesine özellikle dikkat edilmekteydi. Aksi takdirde aynı hat üzerindeki topçu bataryalarının mesafesi hasım tarafından bir kere tespit edildiğinde, ateş birliği sağlanarak söz konusu bataryalar susturulabilirdi. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 266.

48 Sürat topundan ateşlenen bir güllenin cepheden hasım piyade bölüğüne isabet etmesi yaklaşık on neferlik zayiata sebep olmaktaydı. Ancak toplar aynı bölüğe diyagonal biçimde ateş ettiğinde zayıat rakamı neredeyse ikiye katlanıyordu. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 267.

49 Aynı dönemde Avrupa ordularında toplar ve arabalar arasındaki mesafe 18 metreydi. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 266.

50 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 10b.

yükümlüydü. Takip sırasında arabalar da sürat toplarını yine 50 adım geriden izlemekteydi. Taarruz esnasında süratçilerin kullanacağı mühimmata da top ustası karar veriyordu. Eğer düşman gülle menziline ise gülle, kurşun menziline girdiyse de salkım peşrev mermileri ateşlenmekteydi.⁵¹ Ancak taarruza süvarinin de katıldığı ve iki hasım gücün birbirine ayırt edilemeyecek kadar yaklaştığı durumlarda süratçiler, dost birlikleri gözetmek durumundaydı. Bu bağlamda düşmanı "nişana alarak ve isâbet ettirerek" ateş etmek büyük bir öneme sahipti. Bu toz duman arasında cebehane arabasındaki hartuçların azaldığı fark edildiğinde top ustası derhal, cephe hattında bekleyen öküz arabalarına yüklenmiş varillerde saklanan ve "böyle vakitte cevherden âlâ değerde" olan hartuçları almak üzere iki neferini geri gönderiyordu. Bu sırada süratçiler de "eğlenmeyip", hartuç üzerine plastorya yerine ot, saman, yaprak veya toprak koyabilir, gülle yerine de "münâsib taş" atabilirdi. Nitekim "mühimmât yetiştinceye kadar topun sür'atine hâlel" getirilmemeliydi.⁵² Sürat mühimmatının cephede tükenmesi durumundaysa, İstanbul'dan takviye mühimmat gelene kadar sürat topları, cepheye en yakın kaleden tedarik edilecek, "toplara muvâfık bir mikdâr gülle ve plastorpa için köhne âlât ve hartuç için kâğıd" kullanılarak çalışır halde tutulmalıydı. Bunun da mümkün olmadığı durumlarda seraskerler, komutalarına İstanbul'dan gönderilen çıkırıkcıya "ağaç plastorpası", fişengciye "falya fitili ve mehtâbı" yaptırıp, süratçi neferleri ve terzilere de hartuç diktirerek sürat mühimmatını cephede hazırlayabilirlerdi.⁵³

51 Avrupa'da piyade alaylarına entegre edilmiş, başta dört funtluk olmak üzere, etkili menzilleri yaklaşık 400 metre civarındaki hafif sahra topları, büyük hasım piyade birliklerini genel olarak 800 ila 900 metreden gülle ile vurmaya başlıyor, 300-500 metre arasındaki mesafelerde ise peşrev atışına başlıyordu. Chevalier du Teil, *De l'Usage de l'Artillerie Nouvelle* (Metz: Marchal, 1778), s. 20 vd. Duffy, *Russia's Military Way*, s. 122; Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 252-253 ve Paddy Griffith, *French Artillery, 1800-1815* (Londra: Almark Publishing, 1976), s. 11.

52 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 10b. Mühimmatın tamamının cephe hattına indirilmemesi, güvenlikle olduğu kadar, topların muharebe sırasında yer değiştirmesi gerekliliğiyle de yakından alakalıydı. Zira topun yer değiştirmesi halinde yerdeki mühimmatın tekrar arabaya taşınması büyük bir zaman kaybına yol açacaktı. Ayrıca öküz arabalarındaki varillerinden çıkartılıp kullanılmadan ziyan edilen mühimmatın "gevhistân ve sengistân olan yerlerden naklinde ne mertebe zahmet çekilür ve hayvânât ve 'amele ta'yînâtı masârif-ı kesîreye muhtâc olduğundan başka orduya ağırlık" ettiğini de neferler düşünmeliydi. BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 11a-12a. Gerçekten de top ve mühimmat nakli oldukça pahalı bir işti. 1787 Şubatı'na ait bir belgeye göre 367 parçadan oluşan bir top sevkıyatı için her biri 25 guruştan kiralanan 835 at kullanılmıştı. BOA, C.AS., 39533.

53 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 14b-15a.

Ordunun düzenli bir biçimde geri çekilmesinde de topçular önemli bir işlev görmekteydi. Buna göre yaya koşumuyla, ateş kesmeksizin elli adım gerideki arabaya çekilen toplar derhal “civataya” (*limber*) bağlanıyordu ve dört tekerlek üzerinde ateşe devam ediliyordu. Fakat hasımın hâkim mevziyi işgal ettiği durumlarda, yerle doksan derecenin üzerinde bir açıya sahip hedeflere dört tekerlek üzerindeki topla ateş etmek imkânsız olduğundan, namlu ve hedef hizalanana kadar topların arabalarına bağlanması yasaklanmıştı. Gerek taarruz esnasında gerekse geri çekilirken bataryaların hiza ve istikametlerinin korunması gerekiyordu. Zira “topların ilerü ve gerü gitmesi beraber oldukda düşman ateş üzerine gelemez, ancak kimi ilerüde ve kimi girüde olur ise düşmana rahne az olur cümle topların ilerü ve gerü gitmesinde cemâ’at saffî⁵⁴ gibi beraber olmasına ihtimâm” göstermek de top ustalarının sorumluluğundaydı.⁵⁵

Askerî sınıfların birbirlerine karşı üstünlüklerini⁵⁶ bildiği anlaşılan talimname yazarı, daha ağır silahlara, dolayısıyla ateş üstünlüğüne sahip piyade birliklerinin süvari saldırısı karşısındaki avantajlarını değerlendirdikten sonra hasım süvariye karşı Osmanlı sipahilerinin taarruzu sırasında süratçilerin sorumluluklarını tasvir etmektedir. Bu durumda Osmanlı sipahi birliğinin ortasında yer alması gereken süratçiler, atlarıyla çektikleri toplarını, süvari çatışması sürerken atışa hazır hale getirip, dost birliklerin çekilmesiyle beş ila on kez ateşlemeliydi. Sipahinin yeniden devreye girmesiyle yine birliğin ortasına çekilmesi gereken süratçiler, süvari muharebesi sürerken toplarını atışa hazır hale getiriyordu. Ayrıca süratçilerin, gerek çarha olarak isimlendirilen süvari taarruzlarında, gerek “metris cengi” olarak bilinen belirli bir hat üzerine kazılan siperlerde girilen çatışmalarda,

54 Piyade birliklerinde de gözlemlendiği üzere hiza ve istikametini dini terminoloji üzerinden tasvir edilmesi dikkat çekici bir ayrıntıdır. Bu konuda bkz. Fatih Yeşil, “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 52 (2011), s. 42-43.

55 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 5a-6a.

56 XVIII. yüzyılda piyade, süvari ve topçuların birbirlerine karşı olan üstünlükleri iyice belirgin bir hale gelmişti. Bu çerçevede komutanlar bir askerî sınıfa karşı diğer iki sınıfın müştereken yapacakları harekâtlardan büyük bir endişe duymaktaydı. Zira düzgün bir dörtgen formasyonla ve iyi bir taktik anlayışla savaşan muallim piyade birlikleri, süvarilere karşı büyük bir avantaja sahipti. Ancak piyadenin ilk salvosunun atlatılmasıyla avantaj bu sefer süvarilere geçmekteydi. Bunun yanı sıra hasım süvarinin topçu ateşiyle desteklenen piyade birliklerine karşı yapacağı cephe taarruzunun başarısızlığa mahkûm olduğu Avrupa’da genel kabul görmekteydi. Uzak mesafeden hatlarını koruyabilecek kabiliyete sahip topçular ise hasım piyade ve süvarinin kanat akını karşısında çaresiz kalabiliyordu. Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 276.

gerekse de saflar halinde hasım ordu üzerine yapılan kontrmarş icrasına dayalı "saf cengi"nde, "saf bağlaması"nı ve "cemiyetle durması"nı talimname kesin bir dille yasaklamıştı. On kişiden müteşekkil sürat topu mürettebatı, hasım keskin nişancılara kolay hedef olmamak için topun "sağında ve solunda birbiri ardınca durup düşman karşudan baktık da [tüm mürettebat] iki adam gibi görünmek" ve topun ağzını düşmana göstermemek zorundaydı.⁵⁷

Sürat toplarını cepheye tevzi etmeyi ve kullanmayı bilmeyen seraskerlerin bilgilendirilmesi de yeni kurulmuş olan Süratçi Ocağı neferlerinin sorumlulukları arasındaydı. "Süratci neferâtının ne vechile hareket ve hidmet ideceklerini" ihtiva eden talimnamelerini, seraskerlere "lisânen" izah etmesi beklenen süratçiler, son kertede seraskerlerin "emr ve rey'i" ile hareket etmek zorundaydı. Bu emirleri kendilerine ulaştırması için serasker paşanın bir atlı neferi süratçi ortasında görevlendirmesi gerekiyordu. Bunun yanı sıra taşra süratçi ortalarında bulunmayan cerrah kadrosu da yine serasker paşa tarafından doldurulmalıydı.⁵⁸ Seraskerin bir diğer sorumluluğu da "hem-pâ" olan topçuları ve piyadeyi bir arada tutmaktı. Topçuların bir şekilde piyade birliklerinden uzak bir yere gönderilmesi, mesela hâkim bir tepeye nakli gerekli olduğunda topçubaşı, seraskerden topları ve topçuları muhafaza edecek miktarda piyade askeri talep etmeliydi.⁵⁹

Seferi süratçi ortaları ve seraskerlerin karşılıklı sorumluluklarının anlatıldığı bölümü takiben talimname, bilhassa topçubaşları ve seraskerleri, ordugâh yerleşimi, taktik formasyon ve sürat toplarının bu çerçevedeki değeri konusunda bilgilendirmeye başlar. Ordugâh yerleşiminin uzun tarafının hasımın geleceği istikamete bakması gerektiğinin altını çizen talimname ordugâhın sırtını emniyetli (me'mûn) bir bölgeye dayaması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca ordugâhın sağ ve solunda akarsu, bataklık gibi engellerin bulunması kanat akınlarına maruz kalınmasını önleyecektir. Bunların yanı sıra su kenarında kurulmak zorunda olan ordugâhların sahilinden altı yedi yüz hatve (adım) geride kurulması şarttı. Zira bu şekilde sahil tarafından baskına uğrandığında ordunun geri çekilecek ve hatta topları ateşleyebilecek zamanı kazanması mümkün olabilirdi. Ordugâh mahallinin aynı zamanda farklı yolların açıldığı alanlara kurulması da büyük bir öneme sahipti. Tek bir çekilme istikametine mahkûm kalınması ordunun kendisini kapana kısıtırarak kolayca kuşatılması anlamına geliyordu. Ayrıca hasımın ordugâha muhtemel yaklaşma istikametleri de tespit edilerek bu yollar metrislerle

57 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 6a-b.

58 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 6b-7a.

59 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 11b.

kapatılmalıydı. Bu noktada talimname metrislerin “ez-kadîm [mesela Kartal’da] alındığı gibi bir baştan bir başa yek-pâre bir hendek ve aralarında top dizilerek” inşa edilmemesi gerektiğini vurgular. Zira metrislerin makas şeklinde inşa edilmesi, makasın iki tarafındaki neferlerin birbirlerini korumasını sağlamaktadır. Söz konusu makas metrisler, yolların yanı sıra ordugâhın beş altı yüz hatve çevresine de ileri karakollar şeklinde inşa edilerek, içlerine üçer beşer yüz piyade ve toplar, tekml mühimmatlarıyla yerleştirilmeliydi. Bu şekilde metrislerden bir tanesi bile elde “kalur ise düşmana ferce virmez ve düşman dahi iki ateş arasında kalmak havfiyla ilerü geçemez cümlesi zabta muhtâc ve cümlesinin zabtı vakte muhtâc ol vakte dek ordudan dahi imdâd ve hareket olunur”.⁶⁰

Daha önceki mağlubiyetlerden alınan dersler üzerine yazıldığı her kelimesinden anlaşılan talimnamenin de belirttiği üzere “toplar mahall-i cenge nizâm ve rabîtâsıyla, mahalli mahalline vaz’ ve tertîb olunub ve sür’at ve dikkat üzere endâhte olundukca cânib-i düşmana küllî dehşet târî olub yürüyüş ve mukâbelede gayret ve metânetlerine hâlel gelüb tiz hezimet ve perîşânlıklarına vesîle” oluyordu. Bu sebeple topçubaşı ve sair zabitan muharebe başlamadan evvel tartışarak, ancak tartışmanın sonunda “rey’ ve tedbîrleri cümlelerin bir olarak” toprakları cephenin sağ, sol ve orta kollarına taksim eylemeliydi. Fakat tevzi gerçekleştirilmeden evvel, muharebe sahasının etrafı bir biçimde incelenmesi (tecessüs), bir başka ifadeyle muharebe sahası istihbarat hazırlığının en iyi şekilde yapılarak yolların, arazi arızalarının ve nihayet zemin durumunun tespiti gerekiyordu. Buna göre talimname her bin nefer için iki topun bulundurulmasını önermekteydi. Fakat “topun iktizâsı ve fâ’idesi ziyâde olub nakli dahi âsân olur ise” cephede daha fazla sayıda topun konuşlandırılmasında bir beis yoktu.⁶¹ Kale kuşatmaları için de durum aynıydı. Zira nizâmnameye göre seraskerler

60 BNF, Suppl.-Türk no: 224, vr. 13a-14a.

61 Çağdaş Avrupa ordularında da piyade neferi başına düşen top sayısı oranı Osmanlı talimnamesinde verilen rakamlarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Örneğin, Yedi Yıl Harpleri sırasında Prusya ordusunda her 1000 piyade neferine düşen top sayısı 2,85’ti. Habsburg topçusunun, Prusya ordusuna verdirdiği büyük zayıtın ardından II. Friedrich topçu sayısını artırma yoluna gidecekti. Ağırlığı sebebiyle topçu sınıfının, ordunun manevra kabiliyetini düşürmesini de engellemek isteyen II. Friedrich süvari sahra topçuları birliğini kurmuştu. Ancak Bavyera Veraset Harpleri’nde (1778-1779) Prusya seferi kuvvetinin her 1000 piyade neferi başına altı topçu düşecek şekilde planlanması II. Friedrich’in manevra kabiliyetini yok ederek ordusunun muharebe alanına çakılmasına sebep oldu. Süvari topçu birliğinin yol açtığı büyük masrafsa Berlin yönetimini iflasın eşiğine getirecekti. Claus Telp, *The Evolution of Operational Art (1740-1813): From Frederick the Great to Napoléon* (Londra: Frank Cass., 2005), s. 26 ve 140.

kuşattıkları kalenin ve garnizonunun büyüklüğünü, garnizon komutanının askerî becerisini, kalenin konumunu, kaleye açılan yolların durumunu, kuşatma sırasında ordunun gerisiyle bağlantısının kesilip kesilemeyeceğini göz önünde bulundurularak top ve asker sayıları arasındaki orana karar vermemeliydi. Kaldı ki, talimname kale kuşatmalarında toptan ziyade havan ve humbara kullanılmasını, lağımıcılara geniş bir rol verilmesini tavsiye ediyordu.⁶² Topların tevziinden sonra her bir kola "idâre-i neferâta kâdir ve tedbîr-i umûra muktedir" zabıtlar atanıyordu. Komutaları altındaki askerlere güvenmeyen seraskerlerin genellikle "tob ve cebehâne sarfiyla" müdafaaya çekildiği tespitinin ardından askerin savaşma azim ve kararlılığının zafere giden yolun en önemli taşlarından birisi olduğunun altı çizilmektedir. Devamında topların cepheye tevzi sorununu ele alan talimname, silahların tek bir noktada konuşlandırılmasının getireceği tehlikeleri de art arda sıralamaktadır. Bu bağlamda topçu birlikleri muharebe başlamadan hemen önce "evvelki safın ardında ve ikinci safın önünde" konuşlandırılarak saklanıyordu.⁶³ Hasım kuvvetin top menziline girmeden, topçuların öne çıkmasını yasaklayan talimname, ihtiyatta bulunan topçuların ve Arabacı Ocağı neferlerinin "orta kolun" ardında seraskerin emirlerini beklemekle görevlendiriyordu.⁶⁴

Seraskerler komutaları altındaki neferleri birbirinden bağımsız saflardan müteşekkıl birliklerden çok hatlar halinde muharebe alanına konuşlandırmaktaydı. Nitekim talimnameye göre süvarilerin ve piyadelerin kol düzeninde "bölük bölük cemiyetle" durması top atışından daha fazla askerin etkilenmesi anlamına geliyordu. Bir dönem Osmanlı ordusunun saf düzeniyle (*linear formation/ordre mince*) de savaştığını ima eden talimname, seraskerlere birliklerini "kânûn-ı kadîm üzre saf saf" bir başka ifadeyle saf düzeniyle muharebe alanına yerleştirmesini istiyordu. Her ne kadar bu şekilde hasım hatların bir noktasında sıklet merkezi kurulamasa da daha geniş bir cephe hattı elde etmek mümkündü. Üstelik bir ya da iki saftan müteşekkıl cephe hattının bir noktasına isabet edecek top güllesi çok daha az zayıat verilmesine sebep olacaktı.⁶⁵ Bu çerçevede talimnameye göre seraskerlerin kebir balyemez toplarını piyadelerle "orta kola", küçük sürat toplarını da daha çok süvarileriyle "sağ ve sol kollara" taksim etmesi bekleniyordu.⁶⁶

62 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 12a-13a

63 Topların muharebenin başında iki piyade safı arasında konuşlandırılması bataryaların hasımdan gizlenmesiyle alakalıydı. Adye, *Bombardier and Pocket Gunner*, s. 25.

64 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 8b ve 10b.

65 BNF, Suppl.-Türç no: 224, vr. 14b.

66 Avrupa'daki mevcut uygulamada da genel olarak küçük kalibreli toplar, hedeflerini

Muharebe hattının sağ, sol ve gerisinde bulunan “mürtefi” mahallere” özel bir yer ayıran talimnameye göre hâkim mevkiller işgal edilerek, bu bölgelere muharebe başlamadan önce gereği kadar top ve mühimmat yığınağı da yapılmalıydı. Eğer topçular açık alanda konuşlandırılmak zorundaysa mevzilerin sepet ve eğer “aceleli vakt” ise torbalarla tahkim edilmesi şarttı.⁶⁷ Top mevzilerinin atış sahalarının taşlık olması da ayrıca önemliydi. Zira “tobların mahalli [ateş sahası] sengistân ise” sektirme (*rikoşe*) atışıyla⁶⁸ güllenin yerdeki taşları sökerek hasım hatlarda şarapnel etkisi yaratması sağlanabilirdi. Top tevzi yapılırken süvari ve piyadenin hareketine engel teşkil etmeyecek mevzilerin seçilmesi büyük bir öneme sahipti. Devrin hâkim taktik anlayışına uygun bir biçimde topçuların, piyade neferlerinin “muhâfız ve muhârisi” olduğunun altını çizen talimname, muharebe esnasında piyadenin yapacağı yürüyüşün topçu ateş desteğinin sağladığı koruma altında gerçekleşmesi gerektiğine işaret etmekteydi. Dost piyadenin hasım orduya çok yaklaşması durumunda toplar derhal ikinci saffa çekilerek yeniden atışa hazır halde tutulmalıydı. Hasımın çekilmesi durumundaysa, az önce belirtildiği üzere toplar da piyade neferleriyle beraber takip harekâtına katılmalı, geri çekilme emri verildiğinde de piyade “askere nizâm ve râbîta virilüb yeniden cenge iktidâr gelinceye dek” taarruz eden hasım birlikler, topçu ateşi altına alınmalıydı. Hedef gözetilerek ve nişan alınarak yapılacak bu atışlar için topların ateş sahaları da kesiştirilmeliydi. Talimname her ne kadar askerî sınıfların arasındaki ilişki konusunda Avrupa’daki uygulamayı takip etse de Osmanlı topçularına, hasım topçu birliklerini hedef göstererek yaygın anlayıştan ayrılıyordu. Fakat Osmanlı topçusunun hasım topçuyu hedef almasının belirli bir kuralı vardı. Zira talimname Osmanlı topları sadece hasım topçu açık alanda ve hasım piyade metrislerdeyse topçuları hedef göstermekte, her iki sınıf da açık alandaysa hasım piyadeye nişan alınmasını emretmekteydi.⁶⁹

derinliğine görebilmeleri için ordunun kanatlarına ya da taktik dörtgenlerin köşelerine yerleştiriliyordu. Teil, *De l’Usage de l’Artillerie Nouvelle*, s. 26-56 ve Janice E. McKenney, *The Organizational History of Field Artillery, 1775-2003* (Washington: Center of Military History, 2007), s. 12

67 BNF, Suppl.-Turc no: 224, vr. 14b.

68 Rikoşe (*Rikoschettfeuer*), güllenin dar bir açıyla ateşlenip yerde sektirilerek hasım birliklere atılmasıdır. Bkz. Adye, *Bombardier and Pocket Gunner*, s. 243.

69 Her ne kadar I. Abdülhamid sürat topçularının “düşmanın topuna karşı top atmak” için kurulduğunu düşünse de Avrupa’daki uygulama bundan oldukça farklıydı. Hasım topçu bataryalarını hedef alan topçuların çok değerli olan mühimmatı boşa harcadığı düşüncesine II. Friedrich’ten Guibert’e kadar Avrupa’nın tüm önemli taktisyenlerinin eserlerinde rastlamak mümkündür. Nitekim XVIII. yüzyılda muharebelerin temel hedefi, “hasım topçuyu

Az önce tasvire çalışılan nizâmnameyi okuyup, müzakere ederek muharebelerde oynayacakları kilit rolü anlamaya, görev ve sorumluluklarını öğrenmeye çalışan süratçi neferleri, 1784 senesinde İstanbul'a yeni bir Fransız askerî uzman grubunun gelmesiyle talim konusunda da büyük bir gelişme kaydetmişti. Nitekim bu süreçte St. Remy ve Aubert'in nezaretinde talim yapmaya başlayan süratçilerin "top endâhtı husûsunda evvelkinden ziyâde ma'rifet ve san'atları zuhûr" etmeye başlamıştı.⁷⁰ Bu bağlamda İstanbul'da yaşanan bu gelişmelerden taşradaki süratçi ortalarının da faydalanmasını isteyen Sadriazam Halil Hamid Paşa, "bu nev'-zuhûr fennin dekâyıkını iki üç mâh zarfında ta'lîm ve tahsil ve ba'de varub ol tarafda sâ'ir neferâta ta'lîm" ettirmek üzere taşra süratçi ortalarından iki üç "müsta'id sür'atçinin" başkente gönderilmesini istemişti.⁷¹

Savaş zamanlarında çekilen sıkıntı dolayısıyla daha az barut ve daha az topla yapılmaya çalışılan⁷² sürat talimlerini topçubaşılardan tavrı da büyük ölçüde etkilemekteydi. Örneğin Topçubaşı Ali Ağa âdet üzere, topçulara hedefi vurduklarında verilen bahşişi ödememek için sürat taliminden vazgeçmişti.⁷³ Bu durum bir taraftan süratçilerin atış konusunda gösterdikleri gelişime işaret

vurmak veya birkaç hasım neferi öldürmek değil", düşmanı işgal ettiği bölgeden sökmek, bir başka ifadeyle ateş üstünlüğünü ele geçirerek tutunduğu merkezden kopartmaktı. Bu sebeple topçu ateşi genel olarak hasım piyadenin formasyonunu bozmak, süvari saldırısını önlemek ve nihayet hasma olabildiğince çok zayıat verdirerek cephe hattında gedik açmak için kullanılmaktaydı. Teil'in de belirttiği üzere "piyade ve topçu hasım hatların yarılacağı bölgede [esas netice yerinde] toplanmalı, bu yapılırken de cephe hattının diğer bölgelerinde bir saldırı illüzyonu [tespit taarruzu] yaratılmalıydı". BOA, A.E., SABH.I, 4549; Jacques de Guibert, *Askerî Yazılar, 1772-1790*, çev. Ahmet Şensıl (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005), s. 242-244 ve Bruce McConachy, "The Roots of Artillery Doctrine: Napoleonic Artillery Tactics Reconsidered," *The Journal of Military History*, 65 (2001), s. 625 ve 630. Osmanlı ordusunun topçuları cepheye tevzi konusunda ayrıca bkz. BNE, Suppl.-Turc no: 224, vr. 8b-11b.

70 Bu dönemde Fransız askerî uzmanlar tarafından kaleme alınan, ordu tertibi ve cephenin tahkim edilmesi konusunda kitapların Türkçeye çevrilerek Fransa elçilik matbaasında yayımlandığı belirtilmelidir. M. De Lafitte-Clavé, *Usulü'l-Ma'rifî Tertibü'l-Ordu* (İstanbul: Fransa Elçilik Matbaası, 1787), 2 cilt.

71 BOA, C.AS., 13114 ve 20033. İstanbul'da Fransız askerî uzmanların yaptırdığı talimler konusunda ayrıca bkz. André-Joseph Lafitte-Clavé, *Journal d'un officier Français a Constantinople en 1784-1788*, ed. D. Anoyatis-Pelé (Selanik: University Studio Press, 2004), s. 54-55, 58, 64, 113.

72 BOA, C.AS., 48334 ve 13719.

73 Ahmed Vasîf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, haz. Mücteba İlgürel (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978), s. 286.

ederken, diğer taraftan da Osmanlı İmparatorluğu'nda askerî alanda yürütülen çalışmaların kişilere bağlı olan yapısını ortaya koymaktadır. İktidar ilişkisinin rutinleştiği talim sürecinin bir diğer önemli cephesini de neferin terbiye edilerek belirli bir disiplini kazanması oluşturmaktadır. Ancak süratçı ortaları söz konusu olduğunda bu konuda da bazı problemlerin varlığından söz etmek mümkündür.⁷⁴

c. Yeni Savaş Aynı Sonuç: Osmanlı-Rus-Habsburg Savaşı'nda (1788-1792) Sürat Topçuları

Süratçıların talimlerini İstanbul'a gelen sefirlerle Osmanlı ordusunun ne kadar nizâmlı olduğunu simule eden gösteriler olarak da ele almak mümkündür.⁷⁵ Bu gösterilerin ima ettiği üzere Osmanlı ordusunun en muallim neferleri olarak görülen süratçılar, disiplin konusunda ordunun geri kalanından çok da farklı değildi. Rusya'ya savaş ilanının ardından ordunun İstanbul'dan cepheye hareketi sırasında yapılan törenlerde yeniçerilerle yaşanan çatışma,⁷⁶ bir taraftan bu sorunları su yüzüne çıkartırken, diğer taraftan da başlayan savaşta gösterecekleri performans konusunda ipuçları barındırıyordu. Osmanlı idaresi gerçekten de topun düşmana karşı "i'mâli fenninin" bir muharebenin kazanılmasındaki önemini kavramış olsa da savaşın başladığı tarihten itibaren cepheye süratçı göndermek konusunda ciddi bir sıkıntı yaşayacaktı. Nitekim neferlerin büyük kısmı "himâye-i zâbitân ile Âsitâne'de" ikamet edip esamelerini "ahere tefvîz" ediyordu. Cephede, etraftan alalece toplanan, bazısı ücretli asker gruplarından "şehriye ile tedârik olunan"⁷⁷ "mübtedî" topçular ise "top ve mühimmât telef etmekten başka" bir işe yaramıyordu. Kulle ve Niğbolu muhafızlarının çektiği sıkıntı tam da buydu. Kulle'de ve Niğbolu'da bulunan süratçılar "fenlerinde

74 Örneğin 1785 Ağustos'u'nda Beykoz'daki bir düğünde süratçı neferlerinin, tavşan oğlanlarıyla alakalı bir problem dolayısıyla çıkardıkları kavga konusunda bkz. Feridun Emecen (haz.), *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı: Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789)* (İstanbul: Tatav Yayınları, 2003), s. 92 ve Lafitte-Clavé, *Journal d'un officier Francais*, s. 115 ve 125-126.

75 Mayasor elçisine, süratçıların yaptıkları gösteri için bkz. Filiz Bayram, "Enveri Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2014, s. 323 ve Emecen, *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı*, s. 232.

76 BOA, C.AS., 14275 ve Emecen, *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı*, s. 271. Aslında süratçılara düzenli bir biçimde ödenen maaşların yüksekliği ve dağıtılan üniformalar daha ilk zamanlardan itibaren yeniçeriler tarafından pek de hoş karşılanmamıştı. Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott*, s. 139.

77 Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 6322.

mâhir olmadıklarından" kale muhafızları, ahaliyle beraber kaleme aldıkları arzuhalde başkentten acilen süratçi ve sürat topu arabası gönderilmesini talep etmişlerdi. İstanbul'un bu durum karşısında üretebildiği tek çözüm, Niğbolu'daki süratçilerle sürat toplarının bir kısmının Kulle'ye sevk edilmesi ve elde bulunan top arabalarının yeni tip sürat toplarına uydurulmasıydı. Bu karara gelecek tepkiyi önlemek için olsa gerek Sadriazam, Niğbolu'nun güvenliğinin Kulle'den başladığını yazmaktaydı. Bu bağlamda istedikleri takviyeyi alamayan Niğbolu ve Kulle kaleleri zaman içerisinde kendi süratçilerini kendileri bulma yoluna gidecekti. Muhafızlar, 1790 Ocak ayında büyük bir güçlkle tam otuz bir farklı mukataadan tahsis edilen 5.605 gurus ocaklıkla, yirmisi top ustası olmak üzere toplam yüz yirmi süratçi neferi tahrir etmişti.⁷⁸ Savaşın ilerleyen safhalarında da çözülemeyecek olan kalifiye süratçi neferi problemi, 1791 yılına gelindiğinde artık zirveye çıkmıştı. Zira cephedeki deftere göre İstanbul'da seksen yedisi mimli/firari olmak üzere toplam 849 süratçi bulunmaktaydı. Sadriazam, dokuz cedit neferi idareye kadir, eski/kıdemli topçular olduğu düşünülen söz konusu neferlerin, "bizim esâmemiz çalıktır topçu değiliz" demelerine bakılmadan derhal başkentten yola çıkarılmasını emrediyordu. Cepheye zorla sürülecekleri anlaşılan bu neferlerin yolda firar etmemesi için de İstanbul'da kefile rabtedilmeleri şarttı. Fakat söz konusu 762 nefer İstanbul'dan cepheye eksiksiz gelse bile Osmanlı ordusunun yedi yüz süratçiye daha ihtiyacı vardı.⁷⁹

Yukarıda tasvire çalışılan problemleri daha ortaya çıkmadan çözebilmek adına Osmanlı idaresinin savaşın başında, süratçi neferlerinden oluşan havuzu genişletebilmek üzere bazı tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Yeniçerilerden seçilen neferatı, ocakları dâhilinde süratçi olarak istihdam eden Osmanlı idaresi, yeniçeri süratçilerini Rusların öncelikli hedefleri olan İsmail, Özi, Anapa ve Soğucak gibi serhat kalelerine göndermişti.⁸⁰ Ancak 1787 Mart ayında başlayan yeniçeri süratçisi sevkıyatı da ordunun ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. III. Selim'in tahta çıkmasının ardından yeni bir boyut kazanacak olan bu uygulama, sürat toplarının Rusya'da gözlemlendiği üzere piyade birliklerine entegre edilmesi anlamına geliyordu. 1790 senesinde Dergah-ı Ali Yeniçeri Süratçileri adı altında örgütsel yapıya kavuşan neferler, bu çerçevede "birer ikişer sür'at topu" dağıtılan yeniçeri ortalarının emrine, birisi top ustası olmak şartıyla ve her topa onar

78 BOA, C.AS., 15041; 41846; 41951; 43339 ve 46069.

79 BOA, C.AS., 3286 ve 29181; A.E., SABH.I, 3531 ve BOA, MAD., 4844, s. 84-85.

80 BOA, C.AS., 16502; 25464 ve 37960.

kişi olmak üzere tayin edilecekti.⁸¹ Fakat bu tahsisatın da Osmanlı ordusunun savaştaki genel durumunu olumlu yönde etkilediği ve cephedeki süratçi açığını kapattığı söylenemez.

Zira Halil Hamid Paşa tarafından büyük ümitlerle kurulan taşradaki süratçi ortalarının durumu da başkenttekilerden farklı değildi. Örneğin 1789 Şubatı'nda yapılan bir yoklamada Belgrad'da bulunması gereken süratçilerin neredeyse tamamen buharlaştığı anlaşılmıştı. Öyle ki, Belgrad'daki sekiz sürat topunu kullanabilecek bir tek nefer bile bulmak mümkün değildi. Mevacip salyanecisi Belgradlı Çorbacı Emin'in, ocaklıklardan aldığı parayı faize yatırması dolayısıyla maaş ödemelerinin gecikmesi, kışın soğuk geçmesi sebebiyle süratçilerin İstanbul'a geri dönmesi,⁸² çevre köy ve kasabalardan toplanan topçuların da savaşın başlamasıyla ailelerini korumak üzere Belgrad'dan ayrılması Osmanlı sınırını açıkta bırakmıştı. İstanbul'da sürat talimi yapan neferlerden seçilecek bir grubun başlarına serdengeçti ağası atanarak bölgeye gönderileceğinin bildirilmesi ise Belgrad'daki durumun vahametini ortadan kaldırmıyordu.⁸³ Aslında serhat kalelerindeki süratçi açığını kapatabilmek için savaşın başlamasıyla beraber nefer yazılmaya başlanmıştı. Eflak Seraskeri Ebubekir Paşa maiyetinde Özi Kalesi'nde istihdam edilmek üzere Silistre'den yazılan 202 nefer süratçi bu gruba dâhildi. Ancak bu neferlerden sadece yüz ellisi görev yerlerine ulaşmıştı. Üstelik söz konusu yüz elli nefer "tob-endâz olmayub esnâf ve çiftçi makûlesindendi".⁸⁴ Bir diğer serhat kalesi olan İbrail'de de neredeyse aynı şeyler yaşanıyordu. Ancak Belgrad, Özi, Niğbolu ve Kulle'den çok daha şanslı olan İbrail, 1788 Martı'nda talep ettiği

81 BOA, C.AS., 40798. 1791 Şubatı'nda orduya gönderilen 92 nefer için ayrıca bkz. BOA, C.AS., 26658.

82 Soğuğu bahane ederek başkente geri dönen süratçilerin derhal geri gönderilmesi için ayrıca bir ferman daha kaleme alınmıştı. Zira başta İsmail olmak üzere pek çok sınır kalesi kuşatma tehdidi altındaydı ve kaleler kuşatılmadan evvel hasımın açık alanda karşılanması gerekiyordu. Bu sebeple Rumeli Valisi Abdi Paşa'nın komutasına, İstanbul'da talim etmekte olan süratçilerden acilen 50 nefer gönderilmesi ve cepheye gönderilenlerin yerine yeni süratçilerin ocağa kaydedilmesi isteniyordu. Bunun yanı sıra Sofya Seraskeri Süleyman Paşa'nın maiyetindeki süratçilerden 60 tanesinin de meydan muharebesinde kullanılmak üzere 200 nefer süratçiye ihtiyaç duyan Belgrad'a gönderilmesi emrediliyordu. BOA, C.AS., 50112 ve A.E., SABH.I, 20066.

83 BOA, C.AS., 18084; 48325. Benzer bir durumun yaşandığı Mora'da, Kasım 1789'da mevaciplerini alan neferlerin firar ettiği ve süratçi kadrosunun 100'e düşürülmesine rağmen, mukabelecinin mukataa salyanecisinden 202 nefer için mevacip alarak 1.023 gurusu zimmetine geçirdiği anlaşılmıştı. BOA, C.AS., 15026.

84 BOA, MAD., 4844, s. 75-76.

42 nefer süratçisine 1790 Aralık ayı başında kavuşacaktı.⁸⁵ Buna mukabil savaş sırasında çok değerli olan zamanın kaybedilmesinin nasıl sonuçlandığını İbrail değil, Bender Kalesi'nde yaşananlar çok daha iyi bir biçimde özetlemektedir. Bender Muhafızı Selim Paşa'nın, görev yerine ulaştıktan sonra, 8 Haziran 1788'de kaleme aldığı tahrirata göre kalede serasker takımı olabilecek silah ve mühimmat yoktu. Kalenin kuşatılmasını önlemek için Rus ordusunun açık alanda karşılanması gerektiği halde, bu harekâta kullanılması düşünülen sürat topları, cebehane arabaları, hatta süratçiler de kalede bulunmuyordu. Mühimmat eksikliği bir tarafa kale bedeninde zayıf noktaların bulunması, iâşe deposunun boşluğu ve nüzul emininde hiç paranın olmaması da muhafızın çekincelerini artıran diğer faktörlerdi. Sadaret, Bender'deki boşluğu bir kez daha cephedeki bir başka önemli kaleden, İsmail'den sürat toplarını⁸⁶ ve Boğdan'dan çekilen süratçi neferatını bölgeye sevk ederek doldurmaya çalışacaktı. Ancak 4 Temmuz 1789 tarihinde İsmail Seraskeri'ne, Bender'i takviye etmesi için gönderilen fermanın pek bir işe yaramadığı anlaşılmaktadır. Zira Rus ordusunu kale dışında karşılama imkânı bulunmayan Selim Paşa önce kuşatılacak ardından, yardım almayan kuşatılmış her kalenin düşeceğine dair çokça tekrarlanan kurala uygun olarak Bender, 1789 Kasımı'nda Ruslar tarafından ele geçirilecekti.⁸⁷

Süratçi neferlerinin seferber edilememesi konusunda yaşanan problemlerin benzerlerinin top ve mühimmat üretimi ve sevkiyatı konusunda da yaşandığını söylemek mümkündür. Aslında savaş tehdidinin hissedilmesiyle başkentte mühimmat üretimi için yapılan çalışmalara hız verilmişti. Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerilmeye başladığı 1786 yılında, aynı yılın Mart ayına yetiştirilmek üzere her bir kantarı miri fiyatla 32 guruştan olmak üzere 3.200 kantar (yaklaşık 181 ton) barutun üretilmesi kararı alınmıştı.⁸⁸ Aynı dönemde Tophane depoları da gözden geçirilerek envanterde eksik bulunan sürat topları, arabaları ve mühimmatı süratçi nazırının nezaretinde inşa edilmeye başlanacaktı.⁸⁹ Ordunun artan talebinin

85 BOA, C.AS., 3911 ve 9009.

86 Savaş süresince seraskerlerin, süratçi neferleri gibi sürat topu taleplerini de Osmanlı yönetiminin cephedeki diğer seraskerliklerin emrindeki toplardan tasarruf ederek karşılamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 11437.

87 BOA, C.AS., 10858 ve *Geschichte des Oesterreich-Russischen und Türkischen Kriegen in den Jahren von 1787 bis 1792* (Leipzig: Wilhelm Gottlob Sommer, 1792), s. 150. Soğucak seraskerinden gelen benzeri sürat topu talebi için bkz. BOA, C.AS., 4363.

88 102.400 guruş maliyetle üretilcek barut konusunda bkz. BOA, A.E., SABH.I, 902.

89 1787 başlarında envanterdeki eksiklikleri tamamlamak için Tophane'deki dört ocak tam kapasite çalışmaya başlamış, 17 sürat topu dökülmüş ve 20 sürat topunun dökülmesi için

karşılanması ilk olarak hammadde talebini artırmıştı. Top arabaları için gereken ıhlamur ağacı kerestesi Balkanlar'dan, bilhassa Boğdan'dan karşılanıyor olsa da bölgedeki Rus ilerleyişi tedarikte büyük sorunların yaşanmasına sebep olacaktı.⁹⁰ Sürat toplarının dökülebilmesi için ihtiyaç duyulan ham bakır ve demirin daha 1788 Eylül ayında tükenmiş olması, ilk anda talep edilen elli sürat topunun üretilmemesi anlamına geliyordu. Bunların yanı sıra ordunun talep ettiği on beş adet humbara, 21.000 adet obüs danesi, 600 gülle, pay-ı hınzırlar ve zincirden sadece 6.000 obüs danesi dökülebilmisti.⁹¹ Gerekli hammaddenin bulunmasıyla altı ay içerisinde talebin karşılanacağı belirtilse de Osmanlı maliyesi Tophane ve Humbarahane'nin taleplerini karşılayabilecek durumda değildi. Nitekim az önce bahsedilen elli top ve top arabalık sevkiyatın hazırlanması için toplam 99.565 guruş gerekiyordu. Buna mukabil hazinenin ödeyebildiği rakam sadece 13.000 guruştur.⁹²

İyimser bir bakış açısıyla Osmanlı maliyesinin gereken parayı bulduğunu, Tophane'nin bir şekilde ihtiyaç duyduğu hammaddeyi İstanbul'a getirdiğini ve nihayet talebi karşıladığını düşünsek dahi bunlar ordunun ihtiyaçlarının karşılandığı anlamına gelmeyecekti. Osmanlı yönetiminin bu sefer de top ve mühimmatı cepheye sevk etmek için ulaşım araçlarını tedarik etmesi gerekiyordu. Dost Fransız gemileriyle⁹³ bile cepheye mühimmat sevk eden Osmanlı idaresi asıl sorunu kara ulaşımında yaşıyordu. Zira Şehremini'ndeki sürat arabacıları kışlasından cepheye sevk edilmek üzere seksen adet sürat arabasının Ayvansaray İskeleyi'ne götürülmesi için yüz altmış adet ata ihtiyaç vardı. İstanbul içerisinde, dört ila beş kilometrelik uzaklıktaki bir iskeleye nakliye ücreti olarak otuz guruş ödeniyor olsa da asıl sorun çok sayıda atı bir araya getirebilmektir.⁹⁴ Bunun yanı sıra nakliye ücretlerinin başkent dışında çok daha büyük meblağlara çıktığını da belirtmeliyiz. Nitekim Tuna cephesi için genel olarak deniz yoluyla Varna'ya⁹⁵ ve

çalışmalara başlanmıştır. BOA, A.E., SABH.I, 3349. Süratçı nazırının nezareti konusunda ayrıca bkz. BOA, C.AS., 4413.

90 BOA, C.AS., 13528. Sorunu aşmak için kerestenin Vize ve Pınarhisarı'ndan tedarik edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 41616.

91 Demir ve bakırın tedariki konusunda savaşın ilerleyen dönemlerinde de ciddi sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. Örneğin bkz. BOA, C.AS., 41667.

92 BOA, C.AS., 51258. Söz konusu elli sürat topundan otuzu zaman içerisinde üretililebilecekti. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 7915.

93 Soğucak'a Fransız bandıralı bir ticaret gemisiyle naklolunan altı sürat topu için bkz. BOA, C.AS., 29826.

94 BOA, C.AS., 10315. 1797'de aynı iş için 60 adet ata 15 guruş ödenecekti. BOA, C.AS., 5077.

95 1787 Eylülü'nde İsmail Kalesi için gönderilen 25 sürat top arabası ve 25 cebehane arabası

ardından Habsburg tarafı için Vidin'e, Kafkas cephesi için de önce Trabzon'a ardından Erzurum'a ulaştırılan sürat topları buradan seraskerliklere tevzi ediliyordu. Ancak sürat topu sevkiyatı Vidin defterdarının elindeki paranın tükenmesi sebebiyle sekteye uğruyordu. Bu durum karşısında Osmanlı idaresi, topların ulaştırılması gereken noktalara, güzergâh üzerindeki kaza ahalileri tarafından taşınmasını talep etmekteydi.⁹⁶ Ancak sürat toplarını ve mühimmatlarını ahali taşımayı kabul etse bile çetin kış şartları ve coğrafi zorluklar ulaşımı sekteye uğratabiliyordu.⁹⁷ Tüm zorluklara rağmen cepheye sevk edilen sürat topları ve mühimmatlarının, nakliye sırasında yaşanan karışıklıklar sebebiyle seraskerlik merkezlerine eksik bir biçimde ulaştırılması da karşılaşılan bir durumdu. Zira harbisi bile olmayan dört sürat topu için sadece iki yüz hartucun bulunduğu cebehane arabalarına Şumnu'daki ana Osmanlı ordugâhında bile rastlamak mümkündü.⁹⁸

Sürat toplarının cepheye sevk edilmesinde karşılaşılan sorunlardan çok daha büyük bir sıkıntı topları cephede çekecek atların bulunmasında yaşanacaktı. Nitekim birer adet yedekleri hariç tutulmak koşuluyla her bir top arabası için dört, cebehane arabası için de altı ata ihtiyaç vardı. Dolayısıyla Erzurum Seraskeri Seyyid Ahmet Paşa, komutası altındaki 15 sürat topu ve 15 cebehane arabası için toplam 150 ata ihtiyaç duymaktaydı. Her bir atın, miri fiyatla 20 guruştan satın alınması için gereken 3.000 guruşun yanı sıra Erzurum Seraskeri, süratçi neferlerinin top arabalarına koşulan atlara binebilmeleri için şart olan 60 adet kaltak için de 2.700 guruş bulmak zorundaydı.⁹⁹ Diğer seraskerler, Ahmet Paşa gibi, "hazineye yük olmayacak" şekilde parayı bulması tavsiyesiyle karşılaşmasa

için bkz. BOA, C.AS., 52510. 1789'da Akkerman Kalesi için gönderilen beş sürat topu için ayrıca bkz. BOA, C.AS., 50113.

96 BOA, C.AS., 47002. Varna'dan Tulca'ya nakli istenen altı sürat topu ve cebehane arabası için at bulunamaması ve bölgenin ıssız olması sebebiyle nakledilememesi konusunda ayrıca bkz. BOA, C.AS., 4119.

97 Örneğin 1787 Şubatı'nda sürat topları Erzurum'a kadar nakledilerek cebecibaşı ve topçubaşı vekillerine teslim edilmişti. Ancak söz konusu topların da bulunduğu silah ve mühimmatın Erzurum'dan Kars ve Çıldır'a nakli kış şartları dolayısıyla mümkün olmamıştı. BOA, C.AS., 15286.

98 Daha sonra tamamlanmaya çalışılan söz konusu arabalar için bkz. BOA, HAT, 4697.

99 BOA, C.AS., 50574. Benzer bir talepte bulunan Eflak başbuğu Ebubekir Paşa da gerekli atların bir kısmını ikamet ettiği Silistre'den bulacaktı. Eksik kısmın da İsmail Seraskerliği tarafından tahsisi emredilmişti. BOA, C.AS., 50740. Silistre'nin savaşın başından itibaren önemli bir lojistik depo olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin bkz. BOA, C.AS., 38001.

bile cephenin hinterlandında “tüvânâ ve tob çekmeye sezâ” satılık at bulmak oldukça zordu. Mesela İsmail’e gönderilen toplam 367 adet top için gerekli olan 1.835 atı miri fiyatla satın almak mümkün olamamıştı. Orduya 100 at satmayı taahhüt edip fakat daha sonra yetmişinin affını talep eden Hazergrad ahalisi gibi, Osmanpazarı, Eskicuma, Yergöğü, Rusçuk, Rahova, Zıştovi, Niğbolu ve Lofça ahalileri de taahhütlerinden caymıştı.¹⁰⁰

Sürat toplarının nakli ve cephede çekilmesi için gereken atlar bulunduktan sonra sıra beslenmeleriyle ilgili lojistik sorunların halledilmesine gelmekteydi. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki önemli taktisyenlerden topçu subayı Georg Friedrich von Tempelhoff’un hesaplamalarına göre 100.000 neferden müteşekkil bir ordunun yaklaşık 48.000 ata ihtiyacı vardı. Genel olarak süvari sınıfının ağırlıkta olduğu Osmanlı ordusunda bu oranın daha yüksek olabileceği düşünülebilir. Cebri yürüyüşle günde 32 ila 37 kilometre¹⁰¹ arasında intikal gerçekleştirmeyen ya da cephede savaşmayan, ahırında bağlı her bir atın günlük arpa ihtiyacı yaklaşık sekiz kilogram ve saman ihtiyacı da yaklaşık beş kilogramdı. Dolayısıyla her bir sürat topunun mürettebatı, top ve cebehane arabasına koşulu 10 at için her gün en az 130 kilogramlık yeme ihtiyaç duyuyordu. Ordunun geri kalanıyla beraber düşünüldüğünde inanılmaz miktara ulaşan arpa ve samanın cepheye sevk edilmesi sadece süratçilerin değil, tüm Osmanlı ordusunun çözmesi gereken bir problemdi.¹⁰²

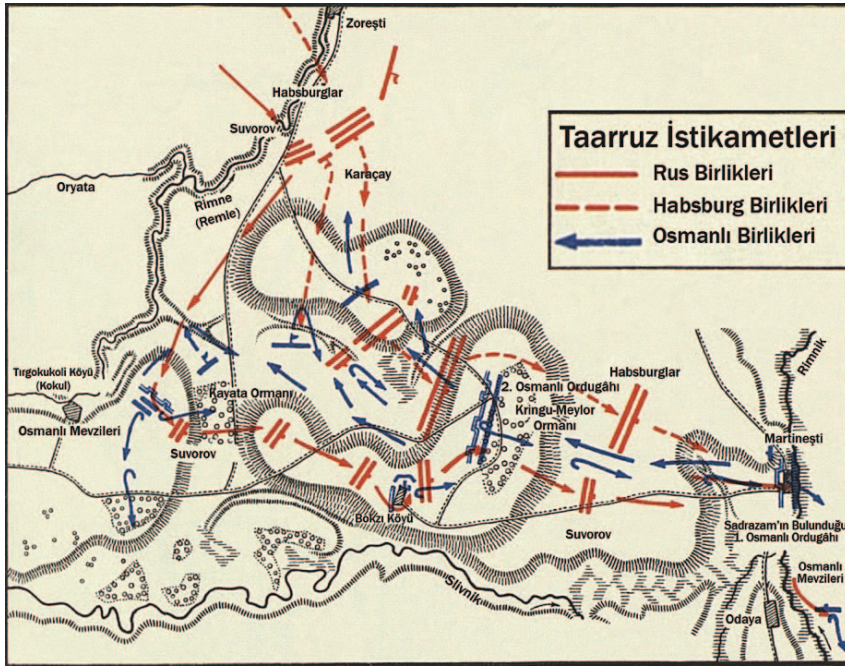
Yukarıda sayılan meselelerin tamamı şüphesiz sadece Osmanlı ordusunun değil, bu dönemde muharebe alanında kendisini göstermeye çalışan Avrupa’daki

100 BOA, C.AS., 9205

101 Sürat topçuları, intikal esnasında saatte altı kilometrelik bir yürüyüş hızıyla beş saatlik bir yürüyüş gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olmalıydı. Buna göre sürat topçularının normal yürüyüş hızları dakikada yaklaşık 86 metre, tırta 189 metre ve dörtlüğe giderken de yaklaşık 370 metreydi. Knollys, *Elements of Field Artillery*, s. 111 ve Nafziger, *Imperial Bayonets*, s. 265.

102 Örneğin Osmanlı ordusunda, barış zamanında yirmi adet topkeşan beygir için günlük beş kile arpa ve bir buçuk kantar saman tahsis ediliyordu ki, bu at başına yaklaşık sekiz kilogram arpa ve beş kilogram samana tekabül etmekteydi. Avrupa ordularında top çeken atlarla neredeyse aynı olan söz konusu istihkak, atların bir tonu aşan yükleri çektikleri intikal ve muharebeler sırasında on beş kilografa kadar çıkabiliyordu. Bu konuda bkz. BOA, A.E., SABH.I, 13888; Jean-Jacques Basilien Gassendi, *Aide-Mémoire: A l’Usage des Officiers d’Artillerie de France Attachés au Service de Terre*, c. II (Paris: Chez Magimel, Anselin at Pochard, 1819), s. 923 vd.; Knollys, *Elements of Field Artillery*, s. 59-60 ve Duffy, *Frederick the Great*, s. 305.

tüm orduların ortak sorunlarıydı. Az önce belirtildiği üzere Osmanlı idaresi de tıpkı hasımları gibi elinden geldiğince, gerek cephedeki farklı birliklerden yapılan tasarruflarla gerek başkentte yapılan üretimle bu sorunların üstesinden gelmeye ve cepheye bir şekilde sürat topu ve mühimmatı göndermeye çalışmıştı.¹⁰³ Hatta savaşın doruk noktasına çıktığı 1789 yılında hiçbir muharebeye katılmayan Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın talep ettiği sürat topu ve arabalarını bile bölgeye sevk etmeyi başarmıştı.¹⁰⁴ Ancak sarf edilen tüm çabaya rağmen Osmanlı ordusu muharebe alanında yeterli sürat topunu bir araya getirememekte ve süratçiler de kendilerinden beklenen performansı gösterememekteydi. 22 Eylül 1789 tarihinde Rimnik Suyu kıyısındaki Martineşti'de gerçekleşen muharebe Osmanlı ordusunun bu zaafını en açık şekilde ortaya koymuştu.

Rîmnik Muharebesi'nde tarafların taarruz istikametlerini gösteren tatbik krokisi.

103 Ziştovi Antlaşması ile Habsburg cephesinin kapanmasının ardından Hırsova'da bulunan sürat topları, tamir edildikten sonra hızla Rus cephesine gönderilmişti. Bu dönemde muharebelerde hasar gören sürat top arabaları İstanbul'daki esnaf kethüdarları ve yiğitbaşları aracılığıyla seçilerek cepheye gönderilen zanaatkarlar tarafından tamir edilmekteydi. BOA, C.A.S., 6959 ve 45039.

104 BOA, C.A.S., 42849.

Osmanlı ordusu için Habsburg cephesindeki muharebeler hiç de kötü başlamamıştı. 20-21 Eylül 1788’de, Temeşvar’ın yaklaşık yüz kilometre güney doğusunda yer alan Şebeş’teki (Karansebes) ve yaklaşık bir yıl sonra, 23 Ağustos 1789’da bu defa Mehadiye Vadisi’ndeki muharebeler Osmanlı ordusunun üstünlüğüyle kapanmıştı. Her iki muharebeye de General Neipperg’in tarif ettiği dama tahtasını andıran bir taktik formasyonla çıkan Habsburg ordusunda ön saflarda yer alan neferler açtıkları ilk yaylım ateşinin ardından, topçu destek ateşi altında, büyük bir kuvvet çoğunluğuyla taarruz eden yeniçeriler karşısında panikleyecek ve ardından gelen süvari saldırısıyla Habsburg cephesi, General Neipperg’in öngördüğü şekilde yarılacaktı.¹⁰⁵ Bu iki zaferin ardından Sadırazam (Cenaze) Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Rusçuk’tan yola çıkarak İbrail üzerinden Tuna’yı geçmişti. Amaç, kuşatılma tehdidi altındaki İsmail, Akkerman ve Bender kalelerinin düşmeden kurtarılmasıydı.

1789 Eylül ayı başlarında Mahzenin kasabasında toplanan meşveret meclisinde Rus ve Habsburg ordularına karşı uygulanacak taktik formasyon tartışılmıştı. Osmanlı süvarisinin siperlere yaklaşan hasım piyadeye karşı kullanılmasının büyük bir hata olduğunu onaylayan komuta heyeti, taarruz sonrasında geri dönen sipahiye gören piyade neferlerinin bozguna uğrandığını zannedip firar ettiğini düşünüyordu. Kaldı ki, hasım piyadeye karşı taarruz eden sipahiler, saldırı birliklerinin düzenini bozmak için ateş açan Osmanlı topçusunu engellemekten başka bir işe yaramıyordu. Bu sebeple sipahiler fırsat buldukça kanatlardan hamle yapıp ardından metris arkasına çekilerek “topların işlemesine mâni’ olmamalı” ve hasım piyade, “metris önünde top altına geldiğinde bir fitilden toplara ateş verilip” düşman taktik dörtgenlerinin düzeni bozulmalıydı. Osmanlı komuta heyetine göre, dikkat edilmesi gerek bir diğer önemli nokta da neferlere, “kuru bir ayak patırtısı” olan hasım topların sesinden korkmamasının anlatılması gerektiği idi.¹⁰⁶

105 Adnan Baycar (haz.), *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi: Ahmed Cavid Bey’in Müntehabatı* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), s. 606-607; Balisch, “Infantry Battlefield Tactics,” s. 54-55; “Gefecht im Mehadier Thale am 4. August 1789,” *Neue militärische Zeitschrift*, 4 (1811), s. 67 vd.

106 Bayram, “Enveri Tarihi,” s. 620-621. Osmanlı neferlerinin top gürültüsünden korkmaları konusunda ayrıca bkz. Baron de Tott, *Memoirs of Baron de Tott*, s. 141. Bu durumun sadece Osmanlı ordusuna özgü olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Guibert, ordunun diğer sınıflarındaki top sesi korkusunu atabilmek için piyade ve süvarilerin topçularla birlikte talim etmesini önermekteydi. Guibert, *Askeri Yazılar*, s. 243.

Bu plan çerçevesinde Siret Nehri'nin bir kolu olan Rimnik Suyu'nu geçen Osmanlı ordusu Martineşti'ye yerleşmeye başlamıştı. Osmanlı ordusunun büyük bir kuvvetle Tuna'yı geçtiği istihbaratı, 18.000 neferden müteşekkil Prens Coburg komutasındaki Habsburg Galıçya Kolordusu'nda büyük bir paniğe yol açtı. Karşısındaki Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğünden çekinen ve derhal savunma planı yapmaya başlayan Prens Coburg'un, müttefik Rusya'dan talep ettiği takviye General Suvorov komutasında bölgeye ulaştı. Avrupa kaynaklarına göre 7.000, Osmanlı kaynaklarına göre 12.000 neferden müteşekkil bir tümenle yaklaşık 64 kilometrelik mesafeyi 28 saat süren bir intikalle kat eden Rus General, Osmanlı ordusunun bölgeye yerleşmesinden evvel, dolayısıyla sıklet merkezi kurulmadan saldırıya geçmekten yana görüş bildirdi. Nitekim İsmail'i kuşatan Rus ordusunun, Habsburglara yardım için yapabileceği kuvvet tasarrufu ancak bu kadardı. Suvorov'un 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nden aldığı derse istinat ettirdiği hesaplamalara göre beş yüz kişiden müteşekkil bir taktik dörtgenin bozulabilmesi için Osmanlı ordusunun dörtgene altı ila yedi bin kişilik bir güçle çatması gerekiyordu. Dolayısıyla derhal taktik dörtgenler kurmaya başlayan General Suvorov muhtemelen elindeki asker sayısını göz önünde bulundurarak, Rumyantsev'den farklı bir planlamaya gitmişti. General Rumyantsev'in tümenlerden oluşan taktik dörtgenlerini, üçü piyade birisi de ağır silah kullanan grenadier taburundan müteşekkil yaklaşık bin yedi yüzer neferlik alaylar düzeyinde planlayan Rus General, söz konusu dörtgenlerin yan ve geri emniyetini Kazak hafif süvarisine emanet etmişti. General Suvorov, galip ihtimal, taarruz eden dörtgenlerin arasına büyük bir cesaretle girecek Osmanlı süvarisinin çapraz topçu ateş altına alınabileceğini, öndeki iki dörtgeni aşabilen Osmanlı güçlerinin arkada bekleyen dörtgenlerin yapacağı manevrayla yok edilebileceğini düşünüyordu.¹⁰⁷

Buna mukabil Osmanlı ordusu da Halil Hamid Paşa'nın kaleme aldirttığı talimnameye uygun bir biçimde sahaya yerleşmeye çalışıyordu. Hasmin muhtemel yaklaşıma istikametini kapatmak üzere Kayta Ormanı'nın batısını ve Bokzı Köyü'nü tahkim eden Osmanlı ordusu birisi Kringu-Meylor Ormanı'nda diğeri de Martineşti'de olmak üzere iki ana ordugâh kurmuştu.

107 Menning, "Russian Military Innovation," s. 32-33 ve Philip Longworth, *Art of Victory: The Life and Achievements of Field-Marshal Suvorov, 1729-1800* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1966), s. 152. Genereal Suvorov'un harekât planında önemli bir rol verdiği topçular 1788'de yürürlüğe giren ve Osmanlı ordusuyla nasıl savaşılmaması gerektiğini ayrıntılı bir biçimde tasvir eden Rus topçu nizamnamesini uygulayacaktı. Duffy, *Russia's Military Way*, s. 182 ve 190-191.

Rimnik Suyu'nun öte yakasındaki mevziler de Osmanlı ordusunun çekilme istikametini tutan köprübaşı (*tête de pont*) vazifesi görüyordu. Bunların yanı sıra komuta heyetinin “dellâller nidâsıyla sûret-i hareketi cümlelerin ma'lûmu olmak üzere işâ'a” ettirmesi, muharebe öncesi yapılmış olan bir diğer hazırlıktı. Osmanlı ordusu top sayısı bakımından da hasımlarına üstünlük kurmuştu.¹⁰⁸ Muharebe sonrasında 80'i kaybedilecek olan 103 Osmanlı topuna karşı Rus-Habsburg birliklerinin sadece 80 top bulunuyordu.¹⁰⁹ Topların cinsleri konusunda her ne kadar kesin bilgiye sahibi olmasak da muharebe esnasında kaybedilen Osmanlı toplarından 67'sinin sahra topu olması büyük bir öneme sahiptir. Her ne kadar Osmanlı ordusu top sayısı bakımından üstünlüğe sahip olsa da söz konusu silahlardan çok azının sürat topu olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Osmanlı ordusunun yeterli sayıda askeri, silah ve mühimmatı cepheye getirdiğini ve kitaba uygun bir biçimde muharebe alanına tevzi ettiğini düşünmek mümkündür.

Osmanlı ordusunun asıl taarruz istikametini anlamasına fırsat vermeden cephenin sol kanadında sıklet merkezi kurarak yapılacak baskın niteliğindeki saldırı planına Prens Coburg'un da iştirakiyle 22 Eylül gecesi müttefikler intikale başladı. Sabah saat 6 sularında Kayata Ormanı yakınlarındaki Mirmiran Delilbaşı Osman Paşa komutasındaki Osmanlı mevzilerine ilk çatan General Suvorov'un komutasındaki Rus birlikleriydi. Tam anlamıyla baskına uğrayan Osmanlı neferleri burada sürat toplarını maharetle kullanmış olsalar da Rus dörtgenlerindeki topçuların ve dörtgenlerin kanatlarında yer alan süvarilerin eşgüdümlü saldırısıyla çekilmek zorunda kalacaklardı. Bu noktada Kemankeş Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı sipahisinin kendilerine doğru ilerleyen piyade birliklerine karşı yaptığı taarruz yine büyük bir hüsrarla sonuçlandı. İki müttefik gücün arasına girerek Osmanlı ordugâhının sol kanadında oluşacak sıklet merkezini dağıtmaya çalışan Kemankeş Mustafa Paşa, topçu ve süvarilerle müşterek taarruz etmeyi hiç düşünmemişti. *Theresianische Militärademie* hocası Baron von Kinsky'i haklı çıkartan bu koordinasyonsuz taarruzda esir alınan bir iki Rus neferinin Kringu-Meylor Ormanı önlerindeki Osmanlı ordugâhına getirilmesi burada bulunan yeniçerilerin mevzilerini terk ederek taarruz etmelerine

108 1789 Ağustosunda Serasker emrinde sadece 47 top bulunmaktaydı. Ancak bu sayının bir ay içerisinde cephenin diğer bölgelerinden yapılan tasarruflarla artırıldığı anlaşılmaktadır. Bayram, “Enveri Tarihi,” s. 597.

109 Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vuku'at: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2008), s. 182-183.

sebepe oldu. Bu esnada General Suvorov'un, Abdi Paşa komutasındaki süvarileri topçu ateşiyle püskürterek Bokzı Köyü'nde bulunan Osmanlı mevzilerini ele geçirmesiyle cephenin sol kanadı tamamıyla çökmüş ve iki müttefik, yeniçeri taarruzu karşısında güçlerini birleştirmişti. Düzensiz yeniçeri taarruzunu püskürten müttefikler önce ikinci Osmanlı ordugâhını ele geçirmiş ardından da tüm güçleriyle Sadriazam'ın bulunduğu ana Osmanlı ordugâhına yüklenmişti. Sonuç Kartal'dakiyle aynıydı. Bir kez daha düzensiz bir şekilde çekilen Osmanlı birlikleri bu defa Reisülküttap Hayri Efendi'nin de boğulanlar arasında olduğu Rimnik Suyu'nda gözden kaybolmuştu (23 Eylül 1789).¹¹⁰

Habsburg Ordusu Mühendis Birliğinden (K.K. Genie Corps) Üsteğmen J. Petrich tarafından çizilerek C. Schütz tarafından basılan 22 Eylül 1789'da Martineşti'de gerçekleştirilen taarruzu gösteren gravür.¹¹¹

110 Rimnik Muharebesi için bkz. Bayram, "Enveri Tarihi," s. 627 vd.; Vasi Efendi, *Tarih-i Vasi*, İÜKTB, no: 5978, vr. 32a vd.; "Feldzug des k. k. galizischen Armeekorps, im Jahre 1789 gegen die Türken. Nach den Originalquellen. Mit dem Plane der Schlachten bei Fokschan und Martinestie," *Oestreichische militärische Zeitschrift*, I/1 (1826), s. 3 vd. ve Oskar Criste, *Kriege unter Kaiser Josef II: Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen* (Viyana: L. W. Seidel & Sohn, 1904), s. 325-332.

111 Osmanlı ordusunu Rimnik Nehri kıyısına sıkıştıran toplam 11 taktik dörtgenden dördü General Suvorov, yedisi de Prens Coburg'un komutasındaydı. Sağ kanadını ormana dayayan hasım cephesinin sol kanadını süvari birlikleri koruyordu. Hattın merkezinde ise ağır silahlı grenadier birlikleri bulunuyordu.

Rimnik yenilgisinin sebeplerini altı madde halinde özetleyen Enveri Sadullah Efendi, dördüncü maddede “din düşmanlarının taburları uğrunda toplarına mukâbil top cengi edenlerin müstevfi sûrat toplarıyla bulunmadığı”ndan yakınmaktaydı. Oysaki, birkaç ay evvel 20 Nisan 1789’da Filibe sahrasında sûrat topçuları hünerlerini sergileyerek Osmanlı neferlerine şevk vermişti.¹¹² Bu bağlamda Osmanlı ordusu sûrat toplarını Martineşti’ye getirmek konusunda mı büyük bir sıkıntı yaşamıştı, yoksa sûratçiler 1774 Haziranı’nda Kozluca Muharebesi’ndekine benzer bir biçimde firar mı etmişti? Eldeki belgeler ışığında bu soruya kesin bir cevap vermek mümkün görünmese de alınan ağır yenilginin, Sûratçı Ocağı’yla alakalı sorunları III. Selim’e ve Sadaret makamına getirdiği Cezayirli Gazi Hasan Paşa’ya ifşa ettiğini söylemek mümkündür. 18 Ocak 1790 tarihinde çıkartılan bir fermanla taşradaki sûratçı neferlerinin yoklanması bu durumun sonucuydu. Ferman aslında daha önceki uygulamanın bir tekrarı gibiydi. Zira vali, kadı ve vücut-ı belde huzurunda yoklanacak olan neferlerin ellerindeki senetler, isim, rûsum ve eşkâllerine tatbik edildikten sonra valinin ve kadının imzasıyla orduya gönderilecekti.¹¹³ Fakat önceki uygulamadan farklı olarak valiler, gönderdikleri belgelerle ordudaki kayıtlar karşılaştırıldıktan ve kendilerine Sadaret tarafından olur verildikten sonra ödeme yapabileceklerdi. Üstelik yoklamalarda merkezden gönderilen “müstakîm mübâşirler” de hazır bulunacaktı. Prosedür tamamlanmadan yapılacak ödemelerden doğacak zararsa ocaklıklara nezaret eden cizye eminleri ve mukataa mültezimlerinden tahsil edilecekti. Ordudaki kayıtlar dikkate alındığında Mora’da 100, Çıldır’da 102, Sofya’da 308, Bosna’da 60’ı sûrat arabacısı olmak üzere 162, Silistre’de 202 ve Erzurum’da 143 nefer sûratçinin bulunması gerekiyordu.¹¹⁴

Ancak durum hiç de görüldüğü gibi değildi. Savaşın yarattığı karmaşada bir taraftan en az altı akçe daha fazla yevmiye alabilmek için müstahfız kale topçuları kendilerini sûrat topçusu olarak yazdırmaya çalışırken,¹¹⁵ diğer taraftan da çok

112 Bayram, “Enveri Tarihi,” s. 408-409.

113 Osmanlı bürokrasisinin bu prosedürü uygulamak konusunda oldukça titiz davrandığını söylemek mümkündür. Örneğin Kaptan-ı Derya ile beraber Mısır’a gönderilmiş olan 50 nefer sûratçıden 1787 yılında isimleri İstanbul’daki defterdekilerle uyuşmayan 37 neferin esameleri ref edilmişti. BOA, C.A.S., 53090. 1786’da Sofya’da meydana gelen benzer bir örnek için ayrıca bkz. BOA, C.A.S., 15789.

114 BOA, C.A.S., 3181; 54154 ve MAD., 4844, s. 136.

115 Örneğin Trabzon valisi 1791 Martı’nda komutası altında bulunduğunu iddia ettiği 80 sûratçı neferinin yevmiyelerinin Halep ve sair uzak ocaklıklar yerine tahsili daha rahat olan çevredeki ocaklıklardan tayin edilmesini isteyen bir tahrirat kaleme almıştı. Üstelik vali

sayıda süratçi neferi yevmiyesini alıp ortadan kayboluyor, kontrol edilemeyen mukabeleciler, ocaklıklardan topladıkları mevacipleri zimmetlerine geçiriyordu. Örneğin Mora'da, 50'si Anabolu'da 50'si de Trapoliçe'de ikamet eden toplam 100 nefer bulunuyordu. Ancak mültezimler, Anabolu'daki süratçilerin yevmiyelerini iki senedir "kendi umûrlarına sarf ederek" neferlerin mağdur olmasına sebep olmuştu.¹¹⁶ Sadece 173 nefer ve beş sürat topunun bulunduğu Sofya'da 17 neferin topkeşan beygirlerle muharebe alanından firar ettiği ortaya çıkmıştı. Sofyalı, Avlonyalı ve Manastırlı Arnavutların ağırlıkta olduğu Sofya Süratçi Ocağı'nda 32 nefer muharebeler sırasında yaralanmış, 55 nefere de izin verilmişti.¹¹⁷ Ödeme sürecinin uzaması sebebiyle neferlerin tacizine maruz kalan Erzurum Valisi Abdullah Paşa, Çıldır Mukabelecisi Ali Bey gibi, komutasındaki süratçi neferatının ordudaki kayıtlarla uyumlu olduğunu bildirmişti. Buna mukabil Erzurum süratçilerine yapılacak ödemelerin yoklama sebebiyle gecikmesi firar etmelerine yol açacaktı.¹¹⁸ Muharebelerde 54 şehit veren Silistre süratçileri ise 148 nefere düşmüştü. Ancak firari ya da şehit olan neferlerin mevaciplerinin, ödeme

söz konusu neferlerin her gün talim ettiklerini bu sebeple "mevâcibden me'yûs olmalarının revâ görülemeyeceğini" belirtiyordu. Trabzon Valisi bunun yanı sıra Giresun Kalesi'nde bulunduğunu iddia ettiği 40 nefer süratçinin de aynı durumda olduğunu ve merhamet gösterilmesini arz ediyordu. Oysaki, ordudaki kayıtlara göre Trabzon Kalesi'nde bulunan 10 nefer Dergah-ı Mualla Topçularına 1789 Mayıs'ında 70 nefer daha ilave edilmişti. Söz konusu müstahfızlar, süratçi neferleri gibi on beşer akçe yevmiye ile değil, yarısı yevmi dokuz, diğer yarısı da yevmi yedi akçeyle tahrir olunmuştu. Giresun Kalesi muhafazası için 1789 Ekimi'nde kaydedilen topçuların durumu da aynıydı. Bu durumda Trabzon ve Giresun'daki topçular ya valiyi de kandırmıştı ya da Trabzon Valisi de bu yolsuzluğa göz yummaktaydı. Dolayısıyla Süratçi Nazırı'nın da belirttiği üzere adı geçen kalelerde, "sür'atci neferâtına teferru' ider mevcûd olmayub, [bunlar] müstahfız misüllü topçular olmak hasebiyle" yevmiye artırımını yapılamazdı. Ancak işin garip tarafı belgeler Süratçi Nazırı'nın önüne gidene kadar Trabzon ve Giresun'daki topçuların maaşlarının Başmuha-sebe tarafından düzenlenmiş ve gerekli yazışmaların da yapılmış olmasıydı. BOA, C.AS., 34484; 35393

116 BOA, C.AS., 3636.

117 BOA, C.AS., 5276; 5574 ve MAD., 4844, s. 47, 151 ve 156-160. Daha sonra Sofya'daki 137 süratçinin esameleri ref edilecekti. BOA, C.AS., 3760

118 BOA, C.AS., 22392; 43107; 47530 ve MAD., 4844, s. 92-94. Erzurum'da yapılan yeni süratçi tahriri için ayrıca bkz. MAD., 4844, s. 137-139, 140-143 ve BOA, C.AS., 40403. Çıldır'daki sayım için bkz. BOA, C.AS., 29547 ve 29877. Çıldır valisinin uzun süre yoklama defterini merkeze göndermemesi sebebiyle süratçi mevaciplerinin ödenmesinde büyük bir gecikme yaşanacaktı. BOA, C.AS., 47528.

yapılmaksızın ocaklıklardan alınarak “beyhûde telef” edilmiş olması büyük bir problemli.¹¹⁹

Bosna’da da durum farklı değildi. Zira uzun bir süredir hizmet etmeyen ve bunu gizlemeyi başaran Bosna süratçi neferatının büyük kısmının esameleri 1794 yılında ref edilecekti.¹²⁰ Süratçi ortalarının bulunduğu eyalet merkezlerinin dışında kalan fakat bir şekilde süratçi neferi gönderilmiş bulunan Anapa Kalesi’nde ise sadece 48 nefer bulunuyordu.¹²¹ 43 neferin yevmiyelerini alarak firar etmesi Anapa Defterdarı Memiş Efendi’yi uzun süre uğraştırmıştı.¹²² Dolayısıyla 10 Şubat 1793’de imzalanan Yaş Antlaşması’nı takiben süratçilerin “bir mahalde nizâm-ı şerîfleri üzre mevcûd olmadığından şerâ’it-i mer’iyyelerine küllî hâlel gelüb beher sene verilen mevâciblerin beyhûde emvâl-i mîrîyyeyi telef kâbilinden” olduğu anlaşılabilecek ve kaldırılmaları ya da taht-ı nizâma oturtulmaları istenecekti. Bunun üzerine 22 Ekim 1793’de kaleme alınan raporla Osmanlı ordu bürokrasisi “sür’atçi neferâtının ekseri nâ-mevcûd iken mukâbelecî nâmında olan eşhâs ve sâ’irler mevâcibleri ahz u kabz ve ekl ü bel ile beyhûde mâl-ı mîrîyi telef ettiklerini kabul edecekti.”¹²³

d. Yine Yeni Nizâm: Nizâm-ı Cedid ve Süratçiler

1792 başlarında Osmanlı yönetiminin genel olarak orduyla özelde de süratçiler konusunda kafası oldukça karıştıktı. İsveç Elçisi ile birlikte 1790 senesinde fenn-i harbe dair bir risale kaleme almış olan Baron Brentano, muharebelerdeki ateş üstünlüğünün önemine vurgu yaparak sürat topları ve topçusu sayısının artırılması ve talime önem verilmesi gerektiğini belirtiyordu.¹²⁴ Süratçilerin muharebe performansını cephede bizzat gözlemleme fırsatı bulan Koca Yusuf Paşa da top arabalarının daha kolay ve hızlı kullanılabilecek şekilde inşa edilmesini öneriyor ve taşra süratçilerinin “hasârât-ı mîrîden başka bir işe yaramadığının” altını çiziyordu. Taşradaki süratçi ortalarının külliyen ref edilmesini öneren Yusuf Paşa, bunların

119 BOA, C.AS., 6235; 35533; 39435 ve MAD., 4844, s. 74.

120 BOA, MAD., 4844, s. 82-83 ve, C.Maliye, 23151.

121 Anapa ve Soğucak kalelerine 1790 Martı’nda toplam 200 nefer süratçi tayin edilmişti. BOA, C.AS., 54155.

122 BOA, C.AS., 5621.

123 BOA, C.AS., 7198 ve BOA, MAD., 4844, s. 48.

124 Ergin Çağman, *III. Selim’e Sunulan İslahat Layihaları* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010), s. 24.

yerine vezirlere verilecek ikişer top ve birer humbara ile taşrada talime devam edilmesini teklif etmişti. Yaklaşık iki sene süratçi nazırlığı yapan Rasih Efendi'nin süratçiler konusunda serdettiği görüşler ise tamamıyla deneyimlerine dayanmaktaydı. Bu deneyimlere göre sürat topçuları, kullandıkları topaların kalibrelerinin küçük olması sebebiyle Topçu Ocağı'nda ikinci sınıf nefer muamelesi görüyordu. Top nakli gibi ayak işlerinde daima süratçilerin görevlendirildiğini belirten Rasih Efendi, süratçi kışlasına verilen et ve ekmek tayinatlarını zabitanın aldığını, neferlerin aç dolaştığını yazmaktaydı. Dolayısıyla yevmiyesi 15, 20 akçe olsa bile süratçi olmaya heveskâr namzetler bulmak imkânsızdı. Firar eden, şehit ya da gazi olan süratçilerin yerine nazır tarafından yeni nefer yazılması imkânını kısıtlayan bu durum, nefer tahririnin "ocaklılar" tarafından yapılmasına sebep oluyordu. Fakat ocaklının tahrir ettiği "ne idüğü belirsiz eşhâs" da talim yapmayı reddediyordu. Nazırlığı sırasında topçu ve yeniçeri ocaklarından seçilen yaklaşık 3.000 nefer süratçinin yanı sıra taşrada da "müretteb yerli" süratçiler bulunduğu işaret eden Rasih Efendi, bu neferlerin seferde hiçbir yararlılık gösteremediklerini kabul ediyordu. Sabık süratçi nazırının bu bağlamda önerisi, ocakta bulunan nefer sayısının yarı yarıya azaltılarak, yevmiyelerin iki katına çıkartılması, her yüz nefer için bir orta kurulması ve talim ve terbiyeyi sağlayacak zabıtlar ile iş bilen bir ocak ağası atanmasıydı. Rasih Efendi ayrıca Ocağın, zabıt tayinlerinde takip edilecek "yol ve erkân" bakımından Topçu Ocağı'na bağlı olmasını, nefer tedariki, sürat talimi ve mevacic itasının sürat ağası ve nazırı tarafından yapılmasını da öneriyordu. Her bir ortaya onar topun tahsis edilerek ellişer kişilik gruplar halinde nöbetle talim yapılmasını teklif eden Rasih Efendi, 120 akçeye kadar çıkabilecek esamelerdeki artırımların muharebe performansı gözetilerek yapılmasını öneriyordu. Bu düzenlemenin ardından "heveskârı çoğalacak" olan süratçi ortalarının altı ay ya da bir seneliğine Rumeli ve Anadolu valileri ya da serhat kalelerine nöbet usulüyle gönderilerek vali veya muhafızların nezaretinde talime devam edebileceklerini belirten Rasih Efendi, bu şekilde süratçilerin "bedeviyete" alıştırılabileceğini öne sürüyordu. Hadari/yerleşik bir hayat süren insanlardan, Clausewitz gibi "toplucu çıkılan bir yolculukta birleşmiş" bedevi/göçebe neferler yaratmaya çalışan Rasih Efendi'nin yanı sıra Hekimbaşılık ve Kazaskerlik görevlerinde bulunan Hayrullah Efendi de süratçiler konusunda görüş bildiren layiha müelliflerinden biriydi. Bu konuda hüküm verenler arasında ordu ve askerliğe en uzak kişi gibi görünen Hayrullah Efendi'nin, Nizâm-ı Cedid projesi çerçevesinde yapılan düzenlemelere en yakın önerileri gündeme getirmiş olması gerçekten de dikkat çekicidir. Özetle "Halil Paşa'nın icâd ettiği" taşra süratçilerinin yeniden düzenlenmesi ve yevmiyelerin performansına göre belirlenmesi gerektiğini belirten Hayrullah Efendi, Topçu Ocağı'ndaki her bir "bölüğe" ayırım

gözetilmeksizin iki, üç sürat topunun, levazımıyla verilerek her bir topa aynı ortadan onar adet mürettebat tayin edilmesini teklif etmişti.¹²⁵

Muharebelerdeki kötü performansa rağmen III. Selim'in de süratçilerden vazgeçmeye niyeti yoktu. Az önce belirtildiği üzere savaş devam ederken yoklanmaya başlanan taşradaki süratçi ortaları barış devrinde de kendi haline bırakılmayacaktı.¹²⁶ Zira İstanbul'dan gönderilen müfettişlerin, en azından olağan dışı durumlarda söz konusu ortaları teftiş ettikleri görülmektedir. 1803 senesinde Erzurum Süratçi Ortasını denetleyen Raşid Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı rapor bu konudaki en iyi örneklerden birisidir. Rapora göre, Erzurum'daki süratçi kışlasına giderek envanterde kayıtlı top, araba ve mühimmatları sayan ve neferatı denetleyen müfettiş, kışlada bulunması gereken 124 topçudan sadece 40 kadarının görev başında olduğunu yazmıştı.¹²⁷ Erzurum Gümrüğü'nden tayin edilen ocaklıktan ödenen mevacibin düzenli bir biçimde neferata verilmemesi Raşid Efendi'ye göre firarın en önemli sebebiydi. Süratçi ağası seçimindeki iki adayın, "para kazanma sevdasındaki" Mukabelecî Sadık Efendi tarafından "birbirlerine tutuşturulduğu" ve Mukabelecî'nin, adaylardan en yüksek caizeyi verenin topçubaşı olarak atanmasını talep ettiği de rapora girmişti.¹²⁸

Uluslararası ilişkilerin yeniden gerildiği, Bab-ı Ali'nin İngiliz-Rus bloğundan, Napoléon liderliğindeki ihtilalci hükümetler tarafına doğru kaydığı dönemde bir kez daha taşradaki süratçi ortaları Osmanlı yönetiminin yoğun gündemi arasındaki yerini aldı. Nitekim yeni bir Rus savaşının başlama ihtimali bile serhat beklediği varsayılan süratçilere yeni bir nizâm verilmesine yetti. Yine Mora Nizâmı olarak isimlendirilecek düzenleme aslında 1784'teki nizâmnamenin öngördüğü bürokratik yapıdan çok da farklı değildi. Zira yeni düzenlemede orta kuruluşunda saka sayısının bir azaltılarak, bir adet arabacı neferi ilave edilmesinden başka bir değişiklik yok gibiydi.¹²⁹ Haftada yine iki gün ateşli talim yapmaları öngörülen taşra süratçilerine yeni bir nizâm verildiğine dair izlenimin yaratılması, belki de başlayacak savaş için neferlerin disiplinini en üst düzeye çıkartma kaygısının ürünüydü.

125 Koca Yusuf Paşa, Rasih Efendi ve Hayrullah Efendi'nin önerileri için bkz. Çağman, *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, s. 64-65 ve Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedide Dair Askeri Layihalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), s. 194-200.

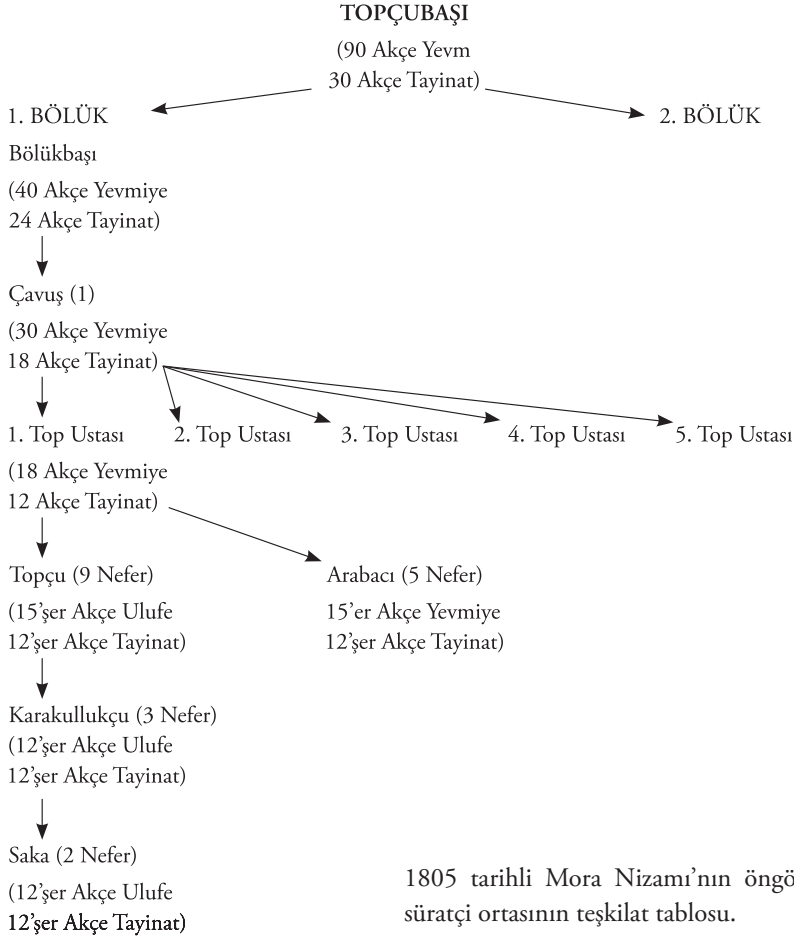
126 1794-1795 senelerindeki yoklamalar için bkz. BOA, MAD., 4844, s. 18-20.

127 Söz konusu süratçiler, talimi bırakıp firar edenlerin yerine 1796'ta tahrir olunanlardan geriye kalanlardı. BOA, C.AS., 40403.

128 BOA, C.AS., 5476 ve 50791.

129 BOA, C.AS., 5885. Mora nizâmını yenileme çalışmalarına yine bir savaşın arifesinde, 1799 senesinde başlandığı anlaşılmaktadır. BOA, MAD., 4844, s. 102-106.

Nizâm-ı Cedid programı, taşradakilerden çok İstanbul'daki Süratçi Ocağı neferlerini etkilemişti. Topçu Ocağı'nda şahî, obüs ve balyemez kullanan neferlerden müteşekkil "profesyonel" ortalar gibi süratçiler için de özel ortalar bulunmaktaydı. Ancak 26 Şubat 1793 tarihinde çıkartılan Topçu Ocağı

nizâmnamesi ile tüm topçu neferleri top cinslerine bakılmaksızın aynı ortada görev yapmaya başlayacaklardı. Bu bağlamda 25 ortadan müteşekkil Topçu Ocağı'nın her bir ortasında dördü sürat, ikisi obüs, ikisi şahî ve ikisi balyemez olmak üzere toplam onar top bulunacaktı. Dört farklı cins topun aynı ortada bulunmasının sebebi ise barış zamanında tüm topçu neferlerinin muharebe alanında her cins topu kullanabilecek yetkinliğe sahip olmasının istenmesiydi. Zira savaş esnasında her bir topçu ortasına hangi cins top verilirse verilsin, daha önce olduğu gibi

topçular “ben balyemezciyim yâhûd sür’atciyim ve obüscüyüm dimeyüb verilen tobu i’âlde tereddüd” göstermeyecek ve “gerek balyemezci ve gerek sür’atci ve sâ’ir bi’l-cümle tobcu neferâtı olmalarıyla ocak hidmetini müsâvât üze rü’yet” eyleyecekti. Bir başka ifadeyle topçular her bir cins topla münavebeten talim yapacak, ateşli talim yapılmadığı günlerde kışlada kalan ortalar sürat topu talimiyle vakit geçirecekti. Nizâmname, salı ve cuma günleri dışında kalan günlerde haftada iki defa yapılan ateşli talimi üç güne çıkartıp kuru talimi iki günle sınırlamıştı.¹³⁰ Bunun yanı sıra Levent Çiftliği’nde bulunan Nizâm-ı Cedid kışlası da topçu taliminin yapıldığı mahaller arasına katılmıştı. Dolayısıyla artık topçular ve piyade neferleri birbirinden bağımsız bir biçimde değil, Avrupa’nın diğer ordularında da gözlemlendiği üzere muharebe alanındaki kullanımlarına uygun olarak birlikte talim etmeye başlıyorlardı. Zira 12 bölükten müteşekkil her bir Nizâm-ı Cedid ortasına 12 adet topun eklenmesi böylesi bir talimi zorunlu kılmaktaydı.¹³¹ Topçu Ocağı neferleri sadece İstanbul’da talim yapmıyordu. Başkentte talim gören top ustaları ve arabacılar her yıl münavebeten bir seneliğine serhat kalelerine gönderiliyor ve kale garnizonlarındaki topçulara İstanbul’da öğrendikleri yeni fenni talim ettiriyordu.¹³² Şahi topların da süratle atılmasını öngören nizâmname, talimlerde söz konusu topların sürat mühimmatıyla kullanılmasını istiyordu. Osmanlı idaresi hızın muharebelerde oynadığı rolün önemini nihayet kavramıştı. Bu durum Arabacı Ocağı’nda da bazı değişiklikleri gündeme getirecekti. Nitekim 12 Nisan 1793’de çıkartılan Arabacı Ocağı Nizâmnamesi’ne göre her bir topa beş arabacı neferi tayin ediliyordu. Ayrıca daha önce ocak dışından, başkentteki esnaflar arasından seçilerek top ve mühimmat arabalarının tamiri için orduya gönderilen marangoz, çilingir, nalbant ve saraçlar da tayinlerde yaşanan gecikmeleri önlemek amacıyla Arabacı Ocağı kadrolarına dâhil edilmişti. 14 Mart 1797’de ise topçuların cephedeki hareket kabiliyetini artırmak üzere, II. Friedrich’in yaptığı gibi Süvari Topçular Ocağı kurulacaktı.¹³³

130 BOA, C.AS., 18142.

131 Fatih Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016), s. 109. Bu konuda ayrıca bkz. BOA, C.AS., 50312.

132 Anapa örneği için bkz. BOA, C.AS., 24002. Belgrad örneği için bkz. BOA, C.AS., 3897.

133 1797’de İstanbul’a gelen Fransız askerî uzmanların teklifiyle kurulduğunu düşündüğümüz süvari topçuları için bkz. Yunus Koç, Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid Kanunları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), s. 150-152 ve BOA, CAS., 12404 ve HAT., 1728 ve 1728/A. Süvari topçularında, top mürettebatına atların idaresi için iki nefer daha eklendiği ve mürettebatın on iki kişi olarak düzenlendiği belirtilmelidir.

Top mürettebatını, biri usta, biri yamak ve sekizi topçu olmak üzere on kişiyle sınırlayan nizâmname, süratçiler ve topçular arasındaki sahada görülen birleşmeyi bürokratik alana da yansıtmıştı. Sürat Nezareti ve Topçular Kitabeti'nin aynı kişiye tevcih edilmesi, bir başka ifadeyle Topçu Ocağı'na nazır atanması, asker kökenli ocak ağalarının yetkilerini Bab-ı Ali kökenli katiplerle paylaşması anlamına geliyordu. Topçu Ocağı nazırları, tanzim-i neferat ve zabitan, top dökümü ve mühimmatın bakımı gibi konularda yetkili kılınmıştı. "Metris topu olmayan" sürat toplarının saf cenginde, diğer ocakların piyade neferatı saflarında istihdam edilecek olması, süratçiler konusundaki bir diğer önemli ayrıntıydı. Ancak sürat toplarının saf cenglerinde kullanılması, Halil Hamid Paşa tarafından kaleme aldırılan talimnamede de belirtildiği üzere hasım süvari ve piyade taarruzlarından korunmalarını gerektiriyordu. Baron de Tott, süratçilere tüfek talimi yaptırarak bu soruna çözüm ararken, Halil Hamid Paşa devrinde yürürlüğe giren talimname, seraskerlerin tayin edecekleri neferatla sürat toplarının emniyetinin sağlanmasını öngörüüyordu. Yeni nizâmname ise yine Topçu Ocağı neferatı olmak üzere her bir sürat topuna, topçuların dışında onar nefer "tüfeng-endâz muhâfız neferât" tayin edilmesini emrediyordu. Vakitlerini sadece tüfek talimi ile geçirmeyecek olan neferler aynı zamanda topları kullanmayı da öğrenecekti. Muharebe alanında, kimin emrine ve hangi mahalle tayin edilirse edilsin, korumakla yükümlü oldukları topların yanından ayrılmayacak olan tüfengendazlar aynı zamanda topçu kadrolarında yaşanacak boşlukları da dolduracak ilk adaylardı.¹³⁴

III. Selim devrinde sadece talim ve bürokratik yapı konusunda değil, üretim alanında da büyük bir değişim yaşanmaktaydı. Enflasyonun görülmedik bir biçimde arttığı, paranın pul olduğu bir dönemde üretim maliyetlerinin yükselmesi kaçınılmazdı. İrad-ı Cedid Hazinesi üzerinden gerçekleştirilen mali operasyonlar¹³⁵ aracılığıyla sağlanan hammaddeler İstanbul'da işlenerek top ve mühimmat haline getiriliyordu. Top ve mühimmat arabası yapımında aynı tip keresteler, ıhlamur ve karaağaç, kullanılıyor olsa da Osmanlı bürokrasisi başkente düzenli bir biçimde hammadde akışının sağlanması konusunda aynı sıkıntıları yaşamaya devam ediyordu.¹³⁶ Dolayısıyla Osmanlı yönetiminin tedariki zor olan İsveç demiri

134 Kanunnameler için bkz. Koç, Yeşil, *Nizâm-ı Cedid Kanunları*, s. 60-79 (Topçu Ocağı Nizâmnamesi) ve 79-95 (Arabacı Ocağı Nizâmnamesi); BOA, C.A.S., 15700; 34006 (Tüfengendaz Topçular Nizâmnamesi).

135 Örnek olarak bkz. BOA, C.A.S., 3896.

136 Örnek olarak bkz. BOA, C.A.S., 1242; 4683; 14962 ve 24634.

yerine Samakov'dan çıkartılan demiri tercih etmesi doğaldı.¹³⁷ Bu sıkıntılara mali problemlerin eşlik etmesi ise artan maliyetlerin karşılanmasında büyük sorunların yaşanmasına sebep olacaktı. Nitekim I. Abdülhamid devrinde 230,5 guruşa mal olan bir sürat topu arabasını üretebilmek için 1793 yılında Osmanlı hazinesi 364 guruş, 1800 yılında da 700 guruş ödeme yapmak zorundaydı. Yeni tip cebehane arabaları ise 630 guruşa mal oluyordu.¹³⁸ Ordunun silah ve mühimmat talebinin arttığı dönemlerde üretim faaliyetlerinin kontrolü için kâtip kökenli geçici bir nazır görevlendiren¹³⁹ Osmanlı yönetimi, hasar gören araba ve mühimmatların tamirini de Levend Çiftliği'ndeki askerî külliye içinde yer alan Toparabacılar Kışlası'nda gerçekleştiriyordu.¹⁴⁰

Üretim maliyetinin artmasının tek sebebi şüphesiz enflasyon olamaz. Değişen top teknolojisi de maliyetin yükselmesinde büyük bir etkiye sahip olmalıydı. Zaman içerisinde yıpranan ocaklarda dökülen topların ölçülerinde yaşanan sapmalar, ocakların yenilenmesine¹⁴¹ ve yenilenen ocaklarda çağdaş teknolojiye uygun fakat çok daha pahalı topların dökülerek, yeni top arabalarının inşa edilmesine sebep oluyordu. Zira henüz savaş bitmeden evvel cepheden gelen tahriratlar sürat toplarının ölçüleri konusunda bazı şüphelerin oluşmasına yol açmıştı. Mesela Anapa Muhafızı'na göre 7 karış ve 1,5 kıyyelik sürat topları öylesine ağırlaşmıştı ki, tabyaya götürebilmek için dört değil, neredeyse sekiz ata ihtiyaç duyulmaktaydı.¹⁴² Her ne kadar cevabi yazıda, topların tamamının aynı ağırlıkta olduğu vurgulanarak

137 BOA, C.AS., 10734 ve 10906.

138 Bunların yanı sıra 31 Mart 1800 tarihli bir belgeye göre şahî top arabası 720, obüs arabası 860 ve balyemez arabası 829 guruşa mal oluyordu. BOA, C.AS., 1537 ve 12893. Harbilerin üretim maliyetlerindeki artış da benzer bir seyir takip etmişti. Örneğin “ihtimamsızlıktan çürüdüğü” anlaşılan demir kollu ve fırçalı süpürge tomarlarının her biri I. Abdülhamid devrinde yaklaşık iki buçuk guruşa mal olurken, Kasım 1793'te maliyet 4,5 guruşa yükselmişti. BOA, C.AS., 26142. Osmanlıların top ve top arabası imalinde hammadde tedariki için farklı yöntemler kullandığını ve kısa bir zaman dilimi içerisinde maliyetlerde dalgalanmalar yaşandığını da göz önünde bulundurmak gerekir.

139 Örneğin 1802 yılında sürat topu ve cebehane arabalarının üretimine nezaret etmek üzere Mehmed Efendi nazır olarak atanmıştı. BOA, C.AS., 12153; 15291 ve 44592.

140 BOA, C.AS., 5049.

141 BOA, HAT., 1450.

142 BOA, C.AS., 38142. Top ölçülerindeki sapma konusunda ayrıca bkz. BOA, C.AS., 15821. Kahraman Şakul, “General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization,” *Science between Europe and Asia, Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, ed. Feza Günergun, Dhruv Raina (Londra: Springer, 2011), s. 50, d.n. 35.

muhafız tarafından dile getirilen top ağırlığının azaltılması isteğinin “‘abes ve hakikati fehmetmeden” yapılmış bir talep olarak nitelense de savaşın bitiminden sonra Osmanlı yönetimi bu konuda çalışmaya başlayacaktı. Nitekim uzun süre süratçi nazırlığı görevinde bulunmuş olan Nizâm-ı Cedid Nazırı Mustafa Reşid Efendi, Baron de Tott tarafından dökülen topların “hafifçe endâmlı” olduğunu, fakat top namlularının zaman içerisinde kalınlaşarak uzadığını kabul ediyordu. Hatta İngiliz, Fransız ve Habsburg sürat toplarıyla yapılan bir karşılaştırma sonucunda Osmanlı üretimi sürat toplarının “şahi tob makamına vardı” anlaşılmıştı. Tam da bu sebeple topların yeniden dizayn edilerek hafifletilmesi kararı alınacaktı. III. Selim’in bu yeni dizayna katkısı ise topun ağız kısmına yakın bir yere tuğrasının yanı sıra “hilal ve yıldız” çizilmesi idi.¹⁴³

Topçu Ocağı’ndaki yeni yapılanmaya bağlı olarak, küçük kalibreli toplara çok daha fazla ihtiyaç duymaya başlayan Osmanlı ordusu Mısır’daki Napoléon işgalinin sona ermesiyle birlikte top dökümü konusundaki faaliyetlerine hız verdi. III. Selim’in “mühimmât ve edevât-ı harbiyyenin kavâ'id-i hendese üzere Avrupakârî olarak ihyâ-yı şîrâze-i hüsn-i nizâm ve revâbıt” a oturtulması isteği üzerine Sadırazam Yusuf Ziya Paşa harekete geçecekti. Valiliği sırasında Erzurum süratçi neferatını geliştirmek için büyük çaba sarf eden Yusuf Ziya Paşa, sürat toplarının tabur cengindeki önemini Mısır’da katıldığı muharebelerde anlamıştı. Ancak Avrupa’daki teknolojiye uygun bir biçimde dökülen Osmanlı topları, Avrupa’daki benzerlerine göre ağırdı. Bu sebeple koşulu atlar üç, dört saat içinde yoruluyor, uzak intikallerden sonra başlayan muharebelerde ya da sipahilerle çıktıkları çarha görevlerinde takatten düşüyordu. Topkeşan beygirlerinin daha fazla değiştirilmesine sebep olan bu durum, zaten yüksek olan at ve yem giderini daha da artırıyordu. Oysaki, Avrupa ordularındaki sürat topları, süvari operasyonlarında kolaylıkla, atları yormadan kullanılabilir, cephe hattının topa ihtiyaç duyulan kanadına hızlıca sevk edilebiliyordu. İstanbul’da dökülmüş bir sürat topuyla aynı menzile ateş edebilen, fakat neredeyse yarı ağırlığa (4,5 kantar = yaklaşık 254,25 kg) sahip olan Avrupa ordularındaki bir sürat topunun karşılaştırılması Sadırazam’ın durumu kavramasına yetti. Osmanlı topları da “hafif ve san’atlı” arabalara yerleştirilerek “menziline varır dirhemde” fakat daha hafif üretilse çok daha hızlı ve masrafsız bir biçimde taşınabilir, böylece muharebe alanında topsuz asker “ateş-feşân harbî kefare üzerine ne veçhile varır” diye düşünülmezdi. Kaldı ki, Yusuf Ziya Paşa’ya göre toplar ne kadar hafif

143 Turgud Işıksal, “III. Selim’in Türk Topçuluğu’na Dair Bir Hatt-ı Hümayun’u,” *İ. Ü. Tarih Dergisi*, 8 (1955), s. 180-182.

olursa “dağda ve derede ve ovada” o kadar rahat kullanılabilirdi. Bu düşüncelerle tebdilen Tophane’ye giden Sadriazam, III. Selim’in de talepleri doğrultusunda eşit ölçülerde ve daha hafif top dökülmesini istedi. Hatta Avrupa ölçülerinde dökülecek yeni toplar için arabacı ve topçu neferleri açısından kullanımı daha kolay olacağını düşündüğü bir top arabası tasviri çizerek bu arabanın, 20 atımlık gülle ve barut taşıyacak sandığıyla beraber üretilmesini emretti.¹⁴⁴ İlk partide 100 adet üretilmesi planlanan yeni sürat topları için 20 tane de cebehane arabası inşa edilecekti. Bizzat İrad-ı Cedid Nazırı Hacı İbrahim Efendi’nin nezaretinde üretilmesi planlanan söz konusu topların, Osmanlı ordusunun en güçlü sınıfı olarak bilinen sipahilerin, muharebe alanındaki performansını artırması bekleniyordu. Yusuf Ziya Paşa’nın Mısır’dan dönmesinden sonra, muhtemelen 1803-1804 yıllarında kaleme alınmış olan bu takririn ardından yapılan çalışmalar kısa bir süre içerisinde sonuç verecekti. Fransız modelini takip ederek Osmanlı İmparatorluğu’ndaki kale, sahra ve donanma toplarını standardize eden ilk nizâmnamenin 4 Mart 1805’de yayımlanması III. Selim devrinde topçuluk alanında atılan en önemli adımlardan birisiydi.¹⁴⁵

e. Sonuç Yerine

Avrupa ordularında kullanılan silahlara, misliyle mukabele etmek amacıyla sürekli kendisini yenilemeye çalışan çağdaş teknolojiye uygun fırınlar, yeni burgu (ısaga)¹⁴⁶ dolapları yaparak hafif toplar dökmeye çalışan Osmanlıların amaçlarına bu bağlamda ulaştıklarını söylemek mümkündür. Zira Napoléon işgaline karşı Mısır’a gönderilen ilk 75 topun 60’ı, ikinci partideki 38 topun da 30’u sürat topuydu. Daha sonra gönderilecek 13 sürat topu da eklendiğinde Yusuf Ziya Paşa’nın, Fransız ordusunun karşısına 103 sürat topuyla çıktığını söylemek mümkündür.¹⁴⁷ Ayrıca 1803 sonrasında üretilen sürat toplarının öncekilere göre çok daha verimli olduğunu

144 Nizâm-ı Cedid Topçu Ocağı nizâmnamesine göre her topun en azından yüz atımlık cebehane ve mühimmatı yanında hazır bulunmak zorundaydı. Ancak Osmanlı ordusunda cephe sıkıntısı yaşanmadığı dönemlerde her bir top genel olarak 500 atımlık, yaşandığı dönemlerde de 250 atımlık mühimmatla beraber sevk edilmekteydi. Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 48545.

145 BOA, HAT., 4668. Top standardizasyonu konusunda daha ayrıntılı bilgi için şu önemli çalışmaya bkz. Şakul, “General Observations,” s. özellikle 43-44.

146 Örnek olarak bkz. BOA, C.AS., 27362.

147 Mısır Seferi için gönderilen toplar konusunda bkz. BOA, C.AS., 7329; 7546; 11321; 53923 ve Yeşil, *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu*, s. 177.

da belirtmek gerekir. Nitekim eski sürat toplarının gülleli hartuçlarına 250 dirhem (yaklaşık 800 gr.) salkım hartuçlarına da 200 dirhem barut hakkı verilirken, yeni toplar 150 dirhem (yaklaşık 481 gr.) barutla ateşlenebiliyordu.¹⁴⁸

Her ne kadar III. Selim'in iktidarda kaldığı 18 senenin yarısından fazlasında Osmanlı ordusu savaş alanlarının dışında kalmış olsa da bu durum Osmanlı süratçilerinin muharebeden uzak bir hayat sürdükleri anlamına gelmiyordu. Önce dağlı isyanlarında, ardından Vahhabi isyanlarında ve nihayet Edirne Vakası sürecinde süratçi neferleri aktif bir rol üstlenmişti.¹⁴⁹ Üstlendikleri bu rolü hakkıyla yerine getirip getirmedikleri konusunda eldeki kaynaklar suskun olsa da Mısır Harbi'ni bir kenara bırakırsak genel olarak Osmanlı ordusunun, mevzi başarılar dışında iyi bir sınav veremediği ortadadır. Ancak Napoléon'un aksi yöndeki uyarılarına¹⁵⁰

148 BOA, C.AS., 7910.

149 Sürat topları ve süratçiler, 1780'li yıllardan itibaren artan bir biçimde iç güvenlik harekâtlarında aktif bir rol üstlenecekti. 1785 ve 1786'da Sayda'da Dürziler ve Kızılbaşlar arasındaki çatışmayı durdurmak üzere bölgeye gönderilen süratçilerle ilgili olarak bkz. BOA, C.AS., 9120, C. Bahriye 2936. 1793'de eşkıya takibinde bulunan Selanik Sancağı mutasarrıfı Abdi Paşa'nın kullandığı sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 54757. 1798'de Vidin'de yapılan operasyon için gönderilen sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 3621. 1799'da eşkıya takibi için Çapanoğlu Süleyman Paşa'ya gönderilen sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 5423. 1800 yılında Tekirdağ ve Bergos'a gönderilen sürat topu için bkz. BOA, C.AS., 4844, 11549. 1801'de eşkıya takibinde olan Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Ali Paşa'nın kullandığı sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 4855. 1802, 1804 ve 1805'de Hicaz'a ve Cidde'ye gönderilen toplam 15 sürat topu ve topçuları ile ilgili olarak bkz. BOA, C.AS., 3521, 3700, 20080, 24984, 36142. Aynı yıl Ahyolu ve Bergos'taki çatışmalarda kullanılan sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 12656. 1800 ve 1803'de yine Rumeli'ye gönderilen sürat topları için bkz. BOA, C.AS., 3589, 4844, 50552.

150 Napoléon, çeşitli zamanlarda görüştüğü Osmanlı elçileri Galib ve Halet efendilere, neredeyse aynı cümleleri kullanarak Nizâm-ı Cedîd ordusunun "marş talimiyle" ancak iki yüz senede nizâm bulacağını ve bu sebeple yeniçerilere ağırlık verilerek "taşralıdan vezir atanmaması" gerektiğini söylemişti. Galib Efendi söz konusu ifadelerle Paris'ten gönderdiği şifreli tahriratlarda yer verirken Halet Efendi 8 Haziran 1807'de, Fransa büyükelçisi General Sebastiani ile yapılan bir mükalemede, Napoléon'un görüşlerini dile getirmiştir. Fatih Yeşil tarafından kaleme alınan bir çalışmada, bu mükalemenin ve General Sebastiani ile 15 Mayıs 1807'de gerçekleştirilen görüşmelerin Galib Efendi tarafından yürütüldüğü öne sürülmüştür. Ancak bu sırada Reisülküttab Galib Efendi cephededir ve görüşmeler Reis vekili Halet Efendi tarafından yapılmıştır. Her iki mükalemenin mazbatasında görüşmelerin reisülküttab tarafından yürütüldüğünün belirtilmesi ve mükalemelerde serdedilen görüşlerin Galib Efendi'nin Paris'ten gönderdiği şifreli tahriratlarındaki ifadelerle aynı olması yapılan hatanın temel sebebidir. Bu konuda bkz. Fatih Yeşil, *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1807)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası

rağmen süratçi neferlerinin talim etmeye devam ettikleri de bir gerçektir. Nitekim IV. Mustafa devrine dair süratçiler konusunda herhangi bir kayda ulaşılamamış olsa da II. Mahmud'un tahta çıkmasından hemen sonra, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünden yedi hafta kadar önce Sekban-ı Cedid neferlerinin Levend Çiftliği'nde fenn-i sürati talim ettikleri kesindir.¹⁵¹ Yapılan talime rağmen Osmanlı ordusu 1806'da başlayan Osmanlı-Rus Harbi'nde, bu defa Napoléon'un tavsiyelerine uyarak, açık alanda muharebeye girmekten, dolayısıyla sürat toplarını kullanmaktan olabildiğince kaçınacaktır.¹⁵² Ancak sonuç yine değişmeyecektir.

Osmanlı İmparatorluğunda "Sürat" Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizâm-ı Cedid

Öz ■ Top döküm teknolojisinin kökten değişmesi 18. yüzyılda muharebe taktiklerini de etkilemiştir. Yedi Yıl Harpleri, durağan bir müdafaaya ya da kuşatma savaşlarına göre biçimlenmiş topçu taktiklerinin sonunu getirmiştir. Osmanlı ordusu bu taktiklerle 1768-74 Rus Harbi'nde ilk defa karşılaştı. Kartal'daki hezimet Osmanlı ordusunda topçu birliklerinin elden geçirilmesine ve sürat topçularının kurulmasına yol açtı. Sürat topçuları muharebe sahasındaki ilk tecrübelerinde firar etmiş olsalar da Osmanlı idaresi, süvari ve piyadeyi destekleyen sürat topçuları istihdam etmek fikrinden vazgeçmedi. Rus ve Habsburg ordularıyla rekabet edebilmek adına Osmanlılar süratçi neferlerini talim ettirdiler ve yeni tarz toplar için mühimmat ürettirtiler. Yine de 1787-92 Osmanlı-Rus-Habsburg Harbi'nde sürat topçularının performansı son derece yetersizdi. Belirtmeye gerek yoktur ki, üretim, ulaşım, işe ve ulufe sorunları bu sonuç üzerinde etkili olmuştur, ancak bunlar Osmanlı'ya özgü sorunlar değildir. Genel olarak topçu birliklerinin yeniden örgütlenmesi ve sürat topçularının bu yeni düzene eklenmeleri muharebe meydanlarında alınan derslerin sonucuydu. III. Selim devrinde, sadece Osmanlı topçularının teşkilatı değişmeyecek, top döküm teknolojisi ve topların ölçüleri Fransız standartlarına göre yeniden belirlenecekti.

Anahtar kelimeler: Sürat Topçuları, Osmanlı Savaşları, Baron de Tott, Halil Hamid Paşa.

Kültür Yayınları, 2017), s. 100 ve 102; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âmedî Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten*, I (1937), s. 400-401. Krş. Ömer Gezer, "Osmanlı Diplomasisinde Denge Politikaları (1774-1829)" (yüksek lisans tezi), Hacettepe Üniversitesi, 2006, s. 119 vd. ve Süheyla Yenidünya, "Mehmet Sait Halet Efendi: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)" (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, 2008, s. 99 vd.

151 BOA, C.AS., 44592.

152 Napoléon'un tavsiyesi konusunda bkz. Alexander Mikhailovsky-Danilevsky, *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c. I, çev. ve ed. A. Mikaberidze (Westchester: The Nafziger Collection, 2002), s. 141. Osmanlı ordusunun, bu savaşta cepheye sevk ettiği sürat topu sayısında dikkat çekici bir azalma gözlemlenmektedir. Bu konuda bkz. BOA, C.AS., 1343, 2974.

Bibliyografya

Arşiv Belgeleri

BOA, Ali Emiri (A.E.), Sultan Abdülhamid I (SABH.I), 237; 684; 902; 1078; 3349; 3531; 4549; 13888; 19581; 20066.

BOA, Cevdet Askeri (C.AS.), 905; 1065; 1242; 1343; 1537; 2974; 3181; 3286; 3521; 3589; 3621; 3636; 3700; 3760; 3896; 3897; 3911; 4119; 4363; 4413; 4683; 4844; 4855; 5049; 5077; 5276; 5417; 5423; 5476; 5574; 5621; 5885; 6235; 6322; 6959; 7198; 7329; 7546; 7711; 7910; 8819; 9009; 9120; 9205; 10315; 10734; 10858; 10906; 11321; 11437; 11549; 12153; 12404; 12656; 12893; 12895; 13114; 13525; 13528; 13719; 14275; 14962; 15026; 15041; 15161; 15286; 15291; 15612; 15700; 15789; 15821; 16502; 17566; 17796; 18084; 18142; 20033; 20080; 20344; 22392; 24002; 24634; 24984; 25464; 25731; 26142; 26658; 27362; 29156; 29181; 29300; 29547; 29671; 29731; 29826; 29877; 31517; 31726; 32065; 33115; 34006; 34484; 35393; 35517; 35533; 36142; 37960; 38001; 38142; 39435; 39533; 40403; 40403; 40798; 41616; 41667; 41846; 41951; 42849; 43107; 43339; 43922; 44592; 44592; 45039; 46069; 47002; 47528; 47530; 47853; 48325; 48334; 48545; 50096; 50112; 50113; 50312; 50552; 50574; 50740; 50791; 50871; 51228; 51258; 52510; 53090; 53097; 53510; 53923; 54154; 54155; 54757.

BOA, Cevdet Bahriye (C.BHR.), 2936.

BOA, Cevdet Maliye (C.ML), 23151.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1450; 1728; 1728/A; 4668; 4697; 7915.

BOA, Maliyeden Müdevver (MAD.), 4844.

Yazma Eserler

Hatt-ı Hümayûn ve Tahrir Sûretleri, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜKTB), no: TY 6975.

M[anuscrit] T[urc] Livre de Tactique., Bibliothèque Nationale de France, Suppl.-Turc 224.

Sûrat Topçu Risalesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Gazetesi Kitaplığı, no: Y/179.

Vasıf Efendi, *Tarih-i Vasıf*, İÜKTB, no: 5978.

Mecmu'a-yi Vek'ayi ve Nizâmât, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3381.

Yayınlanmış Eserler

Adye, Ralph Willet: *Bombardier and Pocket Gunner*, Boston: E. Larkin 1804.

Ahmed Vasıf Efendi: *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1978.

Aksan, Virginia: *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged*, Londra: Longman 2007.

- Balisch, Alexander: “Infantry Battlefield Tactics in the Seventeenth and Eighteenth Centuries on European and Turkish Theatres of War: The Austrian Response to Different Conditions”, *Studies in History and Politics*, 3 (1983/84), s. 43-60.
- Bayram, Filiz: *Enveri Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2014.
- Berenhorst, Georg Heinrich von: *Betrachtungen über die Kriegskunst*, Leipzig: Gerhard Fleischer 1827.
- Baycar, Adnan: *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi: Ahmed Cavid Bey'in Müntehabatı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2004.
- Beydilli, Kemal, İlhan Şahin: *Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedid'e Dair Eseri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2001.
- Black, Jeremy: *War and the World: Military Power and the Fate of Continents, 1450-2000*, New Haven: Yale University Press 2000.
- Criste, Oskar: *Kriege unter Kaiser Josef II: Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen*, Viyana: L. W. Seidel & Sohn 1904.
- Çağman, Ergin: *III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2010.
- Çalışkan, Muharrem Saffet: *(Vekayinüvis) Enveri Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildinin Metin ve Tablili (1182-1188/1768-1774)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- Çiçek, Hikmet: *Vekâyi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tablili (1187-1197/1774-1783)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2018.
- Davies, Brian L.: *Russo-Turkish War, 1768-1774: Catherine II and the Ottoman Empire*, New York: Bloomsbury Publishing 2016.
- Dawson, Anthony L., Paul L. Dawson, Stephen Summerfield: *Napoleonic Artillery*, Wiltshire: Crowood Press 2007.
- Deans, William: *History of the Ottoman Empire*, Londra: A. Fullarton & Co. 1854.
- Duane, William: *The American military library, or, Compendium of the Modern Tactics*, c. I, Philadelphia 1809.
- Duffy, Christopher: *Frederick the Great: A Military Life*, Londra: Routledge 1985.
- Duffy, Christopher: *Russia's Military Way to the West: Orgins and Nature of Russian Military Power, 1700-1800*, Londra: Routledge 1981.
- Emecen, Feridun M. (haz.): *İstanbul'un En Uzun Dört Yılı: Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi (1785-1789)*, İstanbul: Tatav Yayınları 2003.
- Essay on the Art of War*, Londra: A. Millar 1761.
- Etwas über den Türkenkrieg*, Viyana 1789.

- "Feldzug des k. k. galizischen Armeekorps, im Jahre 1789 gegen die Türken. Nach den Originalquellen. Mit dem Plane der Schlachten bei Fokschan und Martinestie", *Oesterreichische militärische Zeitschrift*, I/1 (1826), s. 3-77.
- Gassendi, Jean-Jacques Basilien: *Aide-Mémoire: A l'Usage des Officiers d'Artillerie de France Attachés au Service de Terre*, c. II, Paris: Chez Magimel, Anselin at Pochard 1819.
- "Gefecht im Mehadier Thale am 4. August 1789", *Neue militärische Zeitschrift*, 4 (1811), s. 67-75.
- Geschichte des Oesterreich-Russischen und Türkischen Krieges in den Jahren von 1787 bis 1792*, Leipzig: Wilhelm Gottlob Sommer 1792.
- Gezer, Ömer: *Osmanlı Diplomasinde Denge Politikaları (1774-1829)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2006.
- Griffith, Paddy: *French Artillery, 1800-1815*, Londra: Almark Publishing 1976.
- Guibert, Jacques de: *Askeri Yazılar, 1772-1790*, çev. Ahmet Şensılay, İstanbul: Anahtar Kitaplar 2005.
- Hochedlinger, Michael: *Austria's Wars of Emergence, 1683-1797*, Londra: Routledge 2003.
- Işıksal, Turgud: "III. Selim'in Türk Topçuluğu'na Dair Bir Hatt-ı Hümayun'u", *İ. Ü. Tarih Dergisi*, 8 (1955), s. 179-183.
- Kaçar, Mustafa: "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı)", *Yeni Türkiye*, 31 (2000), s. 647-651.
- Knollys, Henry: *Elements of Field Artillery*, Edinburgh: William Blackwood and Sons 1877.
- Koç, Yunus, Fatih Yeşil: *Nizâm-ı Cedid Kanunları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2011.
- Lafitte-Clavé, André-Joseph: *Journal d'un officier Francais a Constantinople en 1784-1788*, ed. D. Anoyatis-Pelé, Selanik: University Studio Press 2004.
- Lafitte-Clavé, M. De: *Usulü'l-Maarif fi Tertibü'l-Ordu*, İstanbul: Fransa Elçilik Matbaası 1787.
- Longworth, Philip: *Art of Victory: The Life and Achievements of Field-Marshal Suvorov, 1729-1800*, New York: Holt, Rinehart and Winston 1966.
- McConachy, Bruce: "The Roots of Artillery Doctrine: Napoleonic Artillery Tactics Reconsidered", *The Journal of Military History*, 65 (2001), s. 617-640.
- McKenney, Janice E.: *The Organizational History of Field Artillery, 1775-2003*, Washington: Center of Military History 2007.
- Menning, Bruce W.: "Russian Military Innovation in the Second Half of the Eighteenth Century", *War and Society*, 2 (1984), s. 23-41.
- Mikhailovsky-Danilevsky, Alexander: *Russo-Turkish War of 1806-1812*, c. I, çev. ve ed. A. Mikaberidze, Westchester: The Nafziger Collection 2002.

- Mustafa İbn İbrahim: *Fenn-i Humbara: Humbara ve Ateşli Silahlar*, haz. Salim Aydüz, Şamil Çan, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2015.
- Mustafa Kesbi: *İbretnûma-yı Devlet (Tablil ve Tenkitli Metin)*, haz. Ahmet Öğreten, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2002.
- Mustafa Nuri Paşa: *Netayicü'l-Vuku'at: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi*, haz. Yılmaz Kurt, Ankara: Birleşik Yayınevi 2008.
- Nafziger, George: *Imperial Bayonets: Tactics of the Napoleonic Battery, Battalion and Brigade as Found in Contemporary Regulations*, Londra: Greenhill Books 1995.
- Öğreten, Ahmet: *Nizâm-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2014.
- Starkey, Armstrong: *War in the Age of Enlightenment, 1700-1789*, Londra: Paeger 2003.
- Şakul, Kahraman: "General Observations on the Ottoman Military Industry, 1774-1839: Problems of Organization and Standardization", *Science between Europe and Asia: Historical Studies on the Transmission, Adoption and Adaptation of Knowledge*, ed. Feza Günergun, Dhruv Raina, Londra: Springer 2011, s. 41-55.
- Teil, Chevalier du: *De l'Usage de l'Artillerie Nouvelle*, Metz: Marchal 1778.
- Telp, Claus: *The Evolution of Operational Art (1740-1813): From Frederick the Great to Napoléon*, Londra: Frank Cass. 2005.
- The Influence of Firearms upon Tactics, Historical and Critical Investigations by an Officer of Superior Rank*, çev. E. H. Wickham, Londra: Henry S. King & Co. 1876.
- Tott, Baron de: *Memoirs of Baron de Tott*, c. II, Londra: G. G. J. and J. Robinson 1785.
- Ungermann, Richard: *Der Russisch-türkische Krieg 1768-1774*, Viyana: Wilhelm Braumüller 1906.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: "Âmedî Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar", *Belleten*, I (1937), s. 357-448.
- Valentini, Freiherr von: *Die Lehre vom Krieg*, c. III: *Der Türkenkrieg*, Berlin: Boike 1833.
- Venezuelalı General Miranda'nın Türkiye Anıları, çev. M. N. Kutlu, Ankara: Türkiye'deki Venezuela Bolivar Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları 2004.
- Yenidünya, Süheyla: *Mehmet Sait Halet Efendi: Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi 2008.
- Yeşil, Fatih: "Nizâm-ı Cedid Ordusunda Tâlim ve Terbiye", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 52 (2011), s. 27-85.
- Yeşil, Fatih: *İhtilaller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2016.
- Yeşil, Fatih: *Trajik Zafer: Büyük Güçlerin Doğu Akdeniz'deki Siyasi ve Askeri Mücadelesi (1807)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2017.